

Заклад вищої освіти «Український католицький університет»

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

на тему «КОМУНІКАЦІЯ УНІЙНИХ ЄПИСКОПІВ З КОНГРЕГАЦІЄЮ
ПОШИРЕННЯ ВІРИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.»

Виконав(ла) студент(ка) 4 курсу, групи ГІС19/Б

Галузі знань 03 Гуманітарні науки

Спеціальності 032 Історія та археологія

Освітньої програми «Історія»

Освітній ступінь Бакалавр

_____Даньчак М. Л._____

(прізвище та ініціали)

Керівник _____Альмес І. І._____

(прізвище та ініціали)

Рецензент _____

(прізвище та ініціали)

Львів – 2023 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Київська унійна митрополія в першій половині XVII ст.: релігія і політика	8
1.1. Київська унійна митрополія та козацтво: постійна релігійна конфронтація.....	21
1.2. Позиція «двох стільців» Варшавського королівського двору щодо «унійного проєкту».....	27
1.3. Київська унійна митрополія та конфесійне сприйняття руської шляхти.....	31
РОЗДІЛ II. Значущість та завдання Конгрегації поширення віри у відносинах з унійними єпископами	38
2.1. Повноваження Державного секретаріату, як найвищого центрального органу виконавчої влади римської курії.....	41
2.2. Окреслення конфесійних питань римської курії щодо Унійної Церкви	44
РОЗДІЛ III. Листи унійних єпископів до Конгрегації поширення віри: теми і проблеми	51
3.1. Освіта унійних владик та роль Конгрегації поширення віри.....	58
3.2. Характер локальних міжконфесійних відносин у листах унійних єпископів.....	61
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	74
ДОДАТКИ	84

ВСТУП

Актуальність дослідження. Історія Київської унійної митрополії має чималу історіографію, проте до сих пір малодослідженою залишається проблематика комунікації унійних єрархів з римськими чиновниками, зокрема Конгрегацією поширення віри. Саме ж поглиблене вивчення цієї проблематики помітно зросло з першим десятиліттям незалежності України, адже з'явилися нові джерела та інші фактографічні матеріали, покликані показати усебічний внутрішній та зовнішній розвиток Київської унійної митрополії в конфесійному, політичному, соціальному та культурному напрямках, який відбувався під час регулярної взаємодії Унійної Церкви з Варшавським королівським двором та Апостольською столицею. Не в останню чергу це було також пов'язано з тим, що Українська греко-католицька церква, модерний продукт унії, нарешті вийшла зі свого довгого підпілля, як наслідок, в котрий раз довівши ідею “багатовікової тривалості” спільних релігійних практик часів Київської митрополії, навіть попри свої окремішні формування та функціональність від православної гілки. Власне, ця ж наявність тяглості обопільної східновізантійської обрядової традиції інколи здатна пробудити сторони до доволі виваженого та цілісного конфесійного діалогу, закликаючи в такий спосіб до загальної єдності, яка також істотно проектується на суспільне мислення та громадянське формування самих вірян.

Об'єкт дослідження: відносини Київської унійної митрополії та Апостольської столиці у першій половині XVII ст.

Предмет дослідження: комунікація унійних єпископів з Конгрегацією поширення віри в першій половині XVII ст.

Мета дослідження: проаналізувати характер та особливості комунікації унійних єпископів з Конгрегацією поширення віри в першій половині XVII ст.

Ідея дослідження: окреслити причини амбівалентної позиції

Варшавського монаршого двору щодо конфесійного та політичного сприяння унійним єпископам.

Гіпотеза дослідження: Конгрегація поширення віри була значно зацікавлена в підтримці розвитку ерудиції майбутніх унійних єпископів, прагнучи надати для цього відповідні навчальні осередки, однак вона не мала змоги повністю реалізувати вступ усіх потенційних унійних єпископів у вже наявні європейські колегії через нестачу належних коштів з папського скарбу, не говорячи вже про будівництво окремої Руської унійної єпископської колегії в тодішніх межах Київської унійної митрополії Речі Посполитої.

Завдання дослідження:

- проаналізувати політичні та соціально-культурні чинники в історії Київської унійної митрополії першої половини XVII ст.;
- охарактеризувати причини амбівалентності королівської династії Вазів Речі Посполитої у сфері конфесійного та політичного сприяння унійним єпископам;
- з'ясувати особливості впливів з боку руської шляхти на «унійний проєкт»;
- дослідити мотивацію католицької єрархії Речі Посполитої щодо потреби подальшого просування унії;
- проаналізувати структуру «дипломатичних» органів Апостольської столиці та місце в ній Конгрегації поширення віри;
- простежити історію появи та подальшого формування Конгрегації поширення віри;
- дослідити мотиваційний фокус з боку Конгрегації поширення віри щодо критеріїв відбору нагальних запитань унійних єпископів;
- розкрити тематику листувань унійних єпископів до Конгрегації поширення віри в першій половині XVII ст.;

Хронологічні межі: перша половина XVII ст. (постберестейський період).

Географічні межі: Київська унійна митрополія в її тодішніх

окреслених межах держави Речі Посполитої.

Новизна дослідження: проаналізовано опубліковані документи, що досі не були достатньо опрацьовані в українській історіографії, а також була виконана спроба простеження та подальшого трактування комунікаційної лінії унійних єпископів з Конгрегацією поширення віри у плані зацікавлення та не менш очевидного упередження її представників щодо зміцнення відносин з Руською Унійною Церквою за посередництва Речі Посполитої.

Теоретичні підходи та методи. У даному дослідженні використано історико-описовий метод з метою подальшого детального аналізу причин та обставин, в яких розвивалась конфесійна кореспонденційна політика унійних єпископів у відносинах з Конгрегацією поширення віри; порівняльний метод – з огляду на трактування показових переваг пастирської діяльності в Київській унійній митрополії перших її двох очільників, митрополитів Іпатія Потія та Йосифа Вельямина-Рутського; метод ментального картографування, допомагаючи в такий спосіб окреслити поняття етноконфесійної «іншості», тенденція, яка була доволі відчутною між католицьким та православним суспільством Речі Посполитої, включно з появою новоспеченої Унійної Церкви; метод дискурс-аналізу, покликаний показати різні переконання та гіпотези істориків щодо певних контроверсійних моментів у характері та тематиці писемної комунікації з боку унійних єпископів до представників Конгрегації поширення віри.

Джерела та література. У даній роботі використані опубліковані джерельні матеріали в декількох томах. Зокрема, опрацьовані переклади окремих документів зі збірника *«Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали»*¹. Також проаналізовано латиномовні джерела, а саме листи єпископів до Конгрегації поширення віри, опубліковані у багатотомному збірнику *«Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes*

¹ Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали / заг. ред. та істор. нарис Ігоря Скочиляса; упоряд. Дарії Сироїд, Ігоря Скочиляса та Ірини Скочиляс. – Львів: Український католицький університет, 2022. – ссxxx + 418 с. – (Серія «Київське християнство», т. 14).

(1600–1900)»².

Саме ж дослідження історіографічної частини цієї роботи базується на критичному огляді сучасних напрацювань з цієї тематики. Зокрема, проаналізовано книгу Сергія Плохія “*Папство и Украина: политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв.*” (1989), монографію проф. Ігоря Скочиляса та проф. Анджея Гіля “*Володимирсько-Берестейська єпархія XI–XVIII століть: історичні нариси*” (2013), монографії Ігоря Скочиляса “*Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура на правовий статус*” (2010), Томаша Кемпи “*Ku jedności między unitami a prawosławnymi w Rzeczypospolitej – rozmowy w Kijowie w 1623 roku*” (2009), а також книги Софії Суловської «*Działalność nuncjusza Viscontiego w Polsce (1630-1635)*» (1960). Однак основна увага приділятиметься першим трьом монографічним напрацюванням, адже саме вони дозволяють більш детально побачити амбіції, мотиви та ресурси Київської унійної митрополії щодо власної конфесійної репрезентації у співпраці з Конгрегацією поширення віри та Апостольською столицею загалом.

Структура роботи: дане дослідження складається зі вступу, основної частини, бібліографії, висновків та додатків. Основна частина містить три розділи, включно з підрозділами та проміжними висновками до кожного з них. У РОЗДІЛІ I показано повноцінну картину становища Київської унійної митрополії в конфесійному та політичному планах в першій половині XVII ст., а саме завдяки зовнішній королівській промоції Речі Посполитої та локального матеріального запобігання руської шляхти на користь її інтересам. Водночас чітко окреслюється основна соціальна перешкода для розвитку Унійної Церкви, яким в той час було православне козацтво. РОЗДІЛ II ж містить інформацію про вагу самої Конгрегації поширення віри та нариси її мотиваційного зацікавлення щодо “будівництва” Унійної Церкви. При цьому тут діяльність Конгрегації поширення віри, як однієї з найголовніших

² *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*. — Vol. I: 1600–1640. Collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj OSBM. — Romae, 1972. — 335 P.

адміністративних інституцій виконавчої влади римської курії, то її найкраще показано саме завдяки порівнянню та співставленню її основних повноважень разом з іншими не менш важливими інформативними відділами римської курії (у даному контексті Державний секретаріат). Основна тематика листувань унійних єпископів до Конгрегації поширення віри, з характерною для неї проблематикою, описана насамперед у РОЗДІЛІ III. Крім цього, зроблений певний акцент на виокремленні головного пріоритетного завдання для двох сторін, якою була, власне, обопільна відповідна ерудиція майбутніх єпископів, включно із засобами та методами уникнення найбільшої загрози для самого уніатства, козацького потенціалу.

РОЗДІЛ І

КИЇВСЬКА УНІЙНА МИТРОПОЛІЯ

В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.:

РЕЛІГІЯ І ПОЛІТИКА

Перша половина XVII ст. в історії Унійної Церкви – це період інституційного становлення. Пріоритетне завдання полягало в збереженні цілісності основ вже запущеного проєкту³, включно із подальшим поширенням унійних ідей серед простолюду та отриманням протекційної політичної та матеріальної підтримки від локальної еліти (руської шляхти магнатів), що на практиці мало б вигляд бажаного релігійного визнання. Згадана проблематика достатньо опрацьована в українській історіографії⁴, що дозволяє простежити певні моменти та тенденції, які мали місце в перші десятиліття існування Київської унійної митрополії.

Насамперед представимо основні аргументи монографії «Папство та Україна» (1989) історика Сергія Плохія. Дослідник зауважує, що у першій половині XVII ст. виклики Унійної Церкви подвоїлися, ніж це було перед 1596 роком, серед них: а) стихійні козацькі повстання; б) байдужість руської шляхти до «унійного питання»⁵; в) нерозуміння народними верствами ідей самої Унійної Церкви⁶; г) амбівалентне ставлення польського короля Владислава IV до конфесійних питань⁷ в Речі Посполитій; д) скептичний погляд на унію серед католицьких єпископів⁸.

³ Про завдання Унійної Церкви (див. Скочиляс І. *Собори духовенства Холмсько-Белзької унійної єпархії XVII століття (типологія, внутрішня організація та склад учасників)* // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. – Вип. XVII-XVIII. – Дрогобич: Коло, 2014, с. 126–142).

⁴ Основні фундаментальні напрацювання щодо постанов та розвитку Київської унійної митрополії в даному хронологічному проміжку (див. Гіль, А., Скочиляс І. *Володимирсько-Берестейська єпархія XI–XVIII століть: історичні нариси* / Анджей Гіль, Ігор Скочиляс. – Львів, 2013. – 288 с.; Скочиляс І. *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура на правовий статус* / Ігор Скочиляс. – Львів: Вид-во УКУ, 2010. – XXIV. – 832 с.; Gil A. *Chelmska diecezja unicka 1596 – 1810. Dzieje i organizacja*. – Lublin, 2005, 338 s.).

⁵ Плохий С. *Папство и Украина: политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв...*, с. 91.

⁶ Там само, с. 85.

⁷ Там само, с. 133–134.

⁸ Там само, с. 104.

Прикметно, що історик в детальній та оригінальній спосіб розшифровує значущість саме козацького фактору як найголовнішу перешкоду на шляху до повноцінного розвитку Київської унійної митрополії. Причина, за його словами, була досить проста: козаки, окрім безпосередньої політичної заангажованості, публічно використовували релігійні гасла, які мали б створити ефект “єдності намірів” всього руського православного населення, результат якого б швидко наклав свій відбиток на поточну діяльність Вазів у внутрішній політиці Речі Посполитої. С. Плохій також додає, що від першого чинника значно корелювалися й усі наступні, адже козацька проблема в першій половині XVII ст. часто гальмувала більшість амбіцій римської курії, які та ставила перед собою у взаємовідносинах з унійним клиром⁹. Саме тому Апостольська столиця розглядала надання уніатам певної автономії в рамках католицизму для утвердження католицького впливу на східноєвропейських землях.

Співпраця Київської унійної митрополії та Конгрегації поширення віри (окрім конфесійної комунікації) швидше носила суто ідеологічний та культурний характер, аніж політичний, особливо у перші половині XVII ст. Оскільки зовнішня підтримка Священного Престолу диктувалася саме внутрішніми політичними обставинами у Речі Посполитій, більшість з яких були пов’язані саме з козацькою загрозою.

При цьому С. Плохій у своїй праці прагне все ж знайти бодай “поодинокую” політичну підтримку римської курії, спрямовану на розвиток Київської унійної митрополії. Заради цього історик як явний прецедент коротко наводить діяльність папських нунціїв¹⁰ при Варшавському монаршому дворі у цей період. Проте папський нунцій, з одного боку, як

⁹ Там само, с. 116.

¹⁰ Там само, с. 85–86; діяльність папських нунціїв у Речі Посполитій в першій половині XVII ст. також описана в (див. Chyczevska-Hennel T. *Nuncjusz i król: nuncjatura Maria Filonardiego w Rzeczypospolitej 1636-1643*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2006, 360 s; Duda P. *Nuncjatura apostolska w Warszawie i w Wiedniu wobec elekcji Władysława IV Wazy : przyczynek do badań nad czwartym "interregnum" // "Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku : o znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami" / Red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016, s. 257–278; Litwin H. *Chwała Północy. Rzeczpospolita w europejskiej polityce Stolicy Apostolskiej w pierwszej połowie XVII wieku (1599–1648)*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2018, 328 s.).*

публічний представник інтересів Риму мав, дійсно важливі повноваження: право ініціативи щодо збирання та використання інформації¹¹; обов'язок захисту інтересів Київської унійної митрополії¹². Однак потрібно розуміти, що результат діяльності такого “політичного представництва” для унійної пастви був опосередкованим. Як наслідок, навіть, якщо говорити про поодинокі придушення потенційних спалахів козацьких антиуніатських кампаній з боку варшавської нунціатури, що нам пропонує С. Плохій, беручи до уваги деякі папські булли-послання, які мали бути представлені на різних сеймах та сеймиках, то таке публічне “сприяння” перед державним гарантом набувало вигляду радше тимчасового стримування загрози, ніж її цілковитого усунення. Апостольська столиця поступово почала звертати увагу на антиунійні настрої, помилково вважаючи це за типову поведінку місцевого населення на початку¹³.

Сергій Плохій зауважив й іншу нагальну проблему Київської унійної митрополії, яка також строго полягала в політичній реалізації – допуск єрархів до сенату. Різноманітні прохання унійних єпископів були безрезультативні, хоча періодично розглядалися Апостольською столицею¹⁴. Пояснити це просто, адже уніати не вважалися рівнею католикам, а, навпаки, підпадали під їхній нагляд. Проте на сеймах у Речі Посполиті уніати мали захисника в особі папського нунція. Важливість особи нунція була й тим, що він був єдиним, хто був безпосереднім учасником політичної комунікації Варшавського монаршого двору з Апостольською столицею. Зокрема, у їхню відповідальність (окрім словесної апології) також входило пояснення ідей римської курії за допомогою представлення папського бреве на тих же сеймах

¹¹ Przybyszewska-Jarmińska B. *Relacje nuncjuszy w Polsce w XVI–XVII wieku – źródło do badań historii muzyki* // *Nuncjatura Apostolska w Rzeczypospolitej* / Red. Chynczewska-Hennel T., Wiszowata-Walczak. Białystok, 2012, s. 274–275; (також див. Osiecka-Samsonowicz H. *Akta nuncjatury apostolskiej jako ważne źródło do badań nad dziejami polskiej sztuki i kultury w XVII wieku* // *Nuncjatura Apostolska w Rzeczypospolitej* / Red. Chynczewska-Hennel T., Wiszowata-Walczak. Białystok, 2012, s. 281–291).

¹² Litwin H. *Chwała Północy. Rzeczpospolita w europejskiej polityce Stolicy Apostolskiej w pierwszej połowie XVII wieku (1599–1648)*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2018, s. 246–247.

¹³ Sulowska Z. *Działalność nuncjusza Viscontiego w Polsce (1630–1635)* // *Roczniki humanistyczne: prace z historii* / Towarzystwo naukowe katolickiego uniwersytetu lubelskiego. Vol. IX. № 4. Lublin, 1960, s. 48.

¹⁴ Плохій С. *Папство и Украина: политика римской курии на украинских землях в XVI–XVII вв.*..., с. 93.

та допоміжної кореспонденції із релігійними та світськими елітами Речі Посполитої¹⁵.

Далі Сергій Плохій наголошує, що для вищого унійного духовенства існувало ще одне важливе завдання: підтримання сталого інтересу римської курії, а особливо Конгрегації поширення віри, до промоції унійних інтересів на державному рівні. Це яскраво проявилось в питанні Києво-Печерського монастиря, який за папським брєве належав уніатам¹⁶. Прикметно, що навіть смерть найбільших противників унії Василя-Костянтина Острозького та Христофора Радзивілла “Перуна” не змогла змінити тодішній стан справ, у що так вірила Апостольська столиця¹⁷. При цьому, не зважаючи на те що питання православної єрархії зазнало поразки, вже ж таки їхній кандидат очолив монастир. А згоду на таку поступку дав не тільки король, але й сам папа, адже це давало Варшавському монаршому престолу змогу виявляти надалі більш лояльне та відкрите ставлення до унії¹⁸.

Варто відзначити що непевне становище Київської унійної митрополії в першій половині XVII ст., а особливо в її перших двох десятиліттях, в своїй більшості було пов’язане саме з небажанням руської шляхти (яка вже встигла сполонізуватись) до участі у цьому ділі. Саме руська шляхта мала своє традиційне слово для широкого суспільного загалу¹⁹, адже володіла не тільки величезними родинними маєтками, але й політичною потужністю та численними привілеями з боку королівської адміністрації. Саме через таку амбівалентну позицію шляхти Рим на початку припустив що їх можна навіть перевести в католицтво, про що писав новому папському нунцію²⁰, хоча

¹⁵ Там само, с. 79–80.

¹⁶ Там само, с. 86.

¹⁷ Там само, с. 88; Досить детальний життєпис постаті та родини князя В.-К. Острозького висвітлений у монографії історика Василя Уляновського (Див. Уляновський В. *Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків* / Василь Уляновський. - К.: ВД “Простір”, 2012. - 1370 с.: 40 іл.).

¹⁸ Плохій С. *Папство и Украина: политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв...*, 90.

¹⁹ Про те, що доля унії найперше залежала від тодішніх поточних настроїв землевласників-шляхти, на території й гроші яких і споруджувалися церкви, пише також провідний історик з цієї тематики Михайло Довбищенко (Див. Довбищенко М. *Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI— перша половина XVII ст.)*. — К.: ПП Сергійчук М. І., 2008, с. 175–184, 253–266). Дослідник аргументує свою думку, використовуючи правило патронату.

²⁰ Плохій С. *Папство и Украина: политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв...*, с. 126.

пізніше, звісно, облишив дані міркування. Про позицію руської шляхти щодо Унійної Церкви свідчить приклад сім'ї Острозьких²¹. Після смерті В.-К. Острозького та його сина Олександра, старший син Януш, який був католиком, відмовився просувати ідеї унії серед православної волинської шляхти (землі його батька). Таким чином через ці зміни набуло поширення явище «єпископ без кафедри» з боку уніатів²². Нунцій у Речі Посполитій збирав матеріали про ставлення католицьких єпископів та монаших орденів до унії²³, серед яких побутувало питання: що робити з уніатами?. Однак все зводилося до того, що “унія” – це лише тимчасова стадія на шляху до їхньої тотальної латинізації, включаючи туди теж православних. Про це свідчить насамперед особисте листування львівського латинського архієпископа Яна-Анджея Прухницького до Конгрегації поширення віри, де мовилось, що пряма конверсія православних в римо-католицизм виглядатиме набагато простішим варіантом²⁴.

Окремою заслугою в просуванні проунійних ідей слід відзначити саме полоцького єпископа Йосафата Кунцевича. Лишень його мученицька загибель (внаслідок дій вітебських міщан) дала змогу Унійній Церкві зрушити з “мертвої точки”²⁵. Пропагувалася ідея мучеництва задля унійного проєкту. Позитивний відбиток на подальші події: показові насильні методи відійшли в минуле, а на зміну їм прийшли переговори²⁶. Хоча, звісно, повністю антиунійні настрої все ж не зникали.

Аналізуючи провідні унійні тенденції в першій половині XVII ст., то варто зауважити, що в той час також набула “нового дихання” ідея “універсальної унії” у відносинах між Київською унійною митрополією та римською курією. Зокрема, польський коронний канцлер Ян Замойський доводив, що київський православний митрополит Петро Могила “щиро”

²¹ Там само, с. 96.

²² Там само, с. 97.

²³ Там само, с. 104. Не тільки скептичне ставлення до унії, але й саме бажання підпорядковувати собі уніатських сановників автор наводить на с. 155.

²⁴ Там само, с. 104–105, с. 156.

²⁵ Там само, с. 127.

²⁶ Там само, с. 130–131.

прагне до унії, однак хоче мати свого ставленика у патріархаті. Однак переговори щодо цього між католицькими та православними сторонами мали суто вузький конфіденційний формат, адже ризик козацького невдоволення залишався ще доволі високим²⁷.

Окремим конфесійно-політичним моментом для долі Київської унійної митрополії, була, власне, непересічна постать православного митрополита Петра Могили. Помітно, що смерть Могили давала римській курії значні надії на об'єднання уніатів з православними. Заради цього папство навіть надавало спеціальні інструкції новому нунцію Джованні де Торресу для короля. Останній однак зупинився на найбільш вигідному варіанті Сильвестру Косові, майбутньому православному митрополиту²⁸.

В основному перевага монографії історика Сергія Плохія “Папство та Україна” (1989) полягає в тому, що автор зумів доволі влучно поставити акцент саме на хиткому становищі Київської унійної митрополії в той час, перераховуючи при цьому всі наявні конфесійні, політичні, соціальні та культурні чинники. Не дивлячись на всі зусилля курії, антиуніатська боротьба шляхти і міщан, підтримка козацтва змусили королівську владу піти на ряд поступок і відмовитися від безмежної підтримки унії²⁹. Історик переконаний, що доля Київської унійної митрополії не стільки залежала від внутрішніх реформ, скільки від несприятливої зовнішньополітичної ситуації, в більшості спричиненою початковими стихійними козацькими бунтами. Однак при цьому загальна конфесійна та політична підтримка римської курії все ж з роками продовжувала тяжіти до свого дипломатичного тенденційного збільшення, аніж навпаки.

Іншим, проте вже більш масштабним, дослідженням щодо цієї тематики є монографія історика проф. Ігоря Скочиляса “Галицька (Львівська) єпархія XII – XVIII ст.: організаційна структура та правовий статус” (2010), де науковець, власне, на прикладі зовнішнього та внутрішнього розвитку однієї

²⁷ Там само, с. 141.

²⁸ Там само, с. 155.

²⁹ Там само, с. 87.

епархії зміг показати цілісне функціонування всієї Київської унійної митрополії в той час. Головна теза даного дослідження полягає в тому, що в перші два десятиліття унія у Львівській епархії жодним чином не проявлялась. Зокрема, історик приходять до цікавого висновку, що для більш результативного поширення унії у західних епархіях Київської унійної митрополії потрібна була численна залученість саме локального духовенства, адже тільки священики мали найтісніший зв'язок з прихожанами³⁰.

Однак, як стверджує також Ігор Скочиляс, не потрібно думати, що тільки на локальне духовенство можна покласти відповідальність за поширення унійних ідей в західних епархіях. Звісно, парохам відводилась провідна роль, однак для цього також існували інші альтернативні шляхи. Одним із таких методів були саме практики єпископських візитацій³¹ та, звісно ж, проведення епархіальних соборів. Необхідність таких дій, за словами історика, була доволі простою: одвічний пошук національно-ідеологічної ідентифікації при контакті із зовнішнім світом. Прикладом цьому є Йосиф-Вельямин Рутський, який завжди був готовий реалізувати ідею Київського патріархату як Помісної Церкви, тим самим пропагуючи до єдності та порозуміння.

В той же час професор Ігор Скочиляс в іншому своєму напрацюванні “Рецепція Берестейської унії у Львівській епархії в першій половині XVII століття (спростування одного історіографічного міфу” (2012) пробує “розвінчати міф” усталеної думки, що Львівська епархія довгий час ще була православною після офіційного проголошення унії, адже дані свідчать цілком протилежну позицію. Такі стереотипи, за словами науковця, можна пояснити лишень значним впливом цілої родини Балабанів, яка, спільно з луцьким єпископом Копистенським, показово виступала проти сопричастя з Римом. Однак, дивлячись на аргументацію дослідника, так тривало зовсім недовго,

³⁰ Скочиляс І. *Галицька (Львівська) епархія XII – XVIII ст. : організаційна структура та правовий статус*. – Львів : Вид-во УКУ, 2010. – С. 66 –68.

³¹ Скочиляс І. *Генеральні візитації в українсько-білоруських епархіях Київської уніатської митрополії. 1596 – 1720 роки // Записки НТШ*. – Т. ССХХХVIII : Праці історико-філософської секції. – Львів, 1999. – С. 57; 88.

адже все ж таки не тільки поступове політичне визнання шляхти, а також публічна “протекція” королівського двору “зробили свою справу”, що на практиці започаткувало проникнення цієї єдності в суспільство. До того ж, проаналізувавши подальші єпископські постаті на цих землях, І. Скочиляс прийшов до висновку, що більшість з них були вже за унію та навіть намагались підтримати місцевих священнослужителів фінансово. Дослідник твердить, що це було доволі вимушеною, проте необхідною практикою, адже саме вони мали брати на себе роль “агітаторів унії” через надмірну лояльність до них з боку місцевого населення.

Звісно, що самі православні львівські єпископи не обійшлися без допомоги шляхти, що нашттовхує на думку про наявність типової ворожості вищого суспільства щодо просування унійних мотивів. До того ж сам Потій зник був використовувати більш радикальні методи для досягнення мети. Говорячи про Конгрегацію поширення віри, то вона лише з появою нового єпископа Желиборського почала більше надії покладати на те, що Львівська єпархія все ж таки зможе перейти на унію з початком його каденції (1642). Однак, побачивши конфесійну інертність щодо даного питання, погляди Конгрегації, а водночас Варшавської апостольської нунціатури, різко обрали нову кандидатуру, а саме монаха-василіянина Котковського. Не останню роль в цьому питанні відіграла й локальна магнатурія. Як наслідок, вищі католицькі кола здебільшого орієнтувалися на їхні смаки, адже лише вона могла в теорії порекомендувати від свого імені певного номінанта та на практиці “подарувати” йому свою політичну опіку (наприклад, на місцевому сеймику у Судовій Вишні)³².

В основному історик Ігор Скочиляс, описуючи тодішні релігійні тенденції, пише про появу так званої “конфесіоналізації” в цих двох релігійних колах, опираючись на подібному розвитку подій у Західній Європі. Мається на увазі намагання творити власні релігійні практики, зокрема, окрему конфесійну свідомість, включно з богословськими навчальними

³² Там само, s. 8–9.

зкладами, видавництвами тощо. Тобто, на практиці дійсно панувало істотне відчуження, адже обидві церкви хотіли показати власну окремішність, проте це не означає що вони не прагнули до власного релігійного розвитку. Водночас наскрізною тезою історика (яка є присутня практично в усіх працях) є принципова традиція “довгого тривання” в Київській митрополії, яка полягає в тому, що, навіть у поберестейський час, спільні релігійні практики все ж залишались, не дивлячись на відгалуження та кристалізацію унійної та православної гілок.

До речі, польський дослідник Каспер Несецький теж схильний думати, що Рутський був саме тим промоутером церковної єдності в Київській митрополії. Свою думку науковець пояснює фразою, яку щодо нього використовував тодішній папа Урбан VIII, а саме мовилось про “колону Церкви”³³. Крім цього, К. Несецький порівнює дві частини Київської митрополії (унійну та православну), заявляючи що в обидвох спостерігалось тенденційне зростання саме світського аспекту. Наслідки такого явища вилилися в те, що дуже часто міщани, шляхта, а особливо нащадки князівських родин, намагались мати останнє слово за їхнім функціонуванням, і це при тому, що вони могли бути навіть не задіяні щодо їхнього прямого фінансування.

Такої ж думки щодо призначення руських унійних та православних храмів (єпископств та парафій) для самої папстви також притримується Франк Сисин. Справді. Дослідник влучно зауважує, що цьому часу вже притаманне кристалізація такого терміну як “релігійна культура”, пояснивши це на одній доволі поширеній тенденції: парафіяни, природно ще не усвідомлюючи певних структурних та функціональних відмінностей між обидвома різними церквами (конфесіями), продовжували наділяти їх тотожною культурно-релігійною інтерпретацією. Історик також згідний, що підтримка церков однаковою мірою залежала від ентузіазму місцевої шляхти, а також від чітко вибудованих комунікаційних мереж духовенства з власною

³³ Niesiecki K., 1841. Herbarz polski, т. 8, Lipsk, с. 190.

“паствою”, які не в останню чергу включали в собі необхідність правильного тлумачення важливості цієї народної підтримки³⁴. Хоча, говорячи про “національну ідентичність”, варто вживати прикметник “майбутню”, адже цей термін більш притаманний пізнішому часу.

Зокрема, своє власне трактування становища Київської унійної митрополії в цьому періоді подає також дослідниця Джованна Броджі Беркоф, називаючи цей конфесійний стан не інакше, як перебування у “поліморфізмі”. Це усвідомлення відбулося лише, коли уніати врешті-решт визнали, що їм потрібно якось навчитися “виживати” поряд з більш чисельними православними, які мають переважаючу загальну підтримку. Тому не дивлячись на своє офіційне визнання, як окремої конфесійної одиниці з боку Апостольського престолу, все ж надіятися лиш на королівську опіку було явно що не достатньо. При цьому дослідниця, як і більшість її колег, схильна вірити, що поява ще однієї конфесії на руських землях була спрямована в бік суспільної дезінтеграції, яка вже й так була поділена політично³⁵.

Цьому явищу насамперед сприяло, як твердить історик Валерій Зема, також відсутність відповідної загальної комунікації між унійною та православною церквами, не говорячи вже про порозуміння прихожан між собою на локальному рівні³⁶. Автор підкріплює цю тезу аргументами про те, що Київська православна митрополія мала в своїй основі певну “законсервованість”, пов’язану із тяглістю візантійської традиції, яка в своїх повноваженнях не передбачала явний акцент на інтенсивному навчанні парохів на належному щодо їхніх обов’язків рівні, не беручи вже продукування нової літератури, що явно не входило в її першочергові плани.

³⁴ Sysyn F. *The Formation of Modern Ukrainian Religious Culture: The Sixteenth and Seventeenth Centuries // Religion and Nation in Modern Ukraine*. Edmonton – Toronto 2003, с. 1–22.

³⁵ Bercoff G. Brogi. *Ruś, Ukraina, Ruthenia, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita, Moskwa, Rosja, Europa Środkowo-Wschodnia: o wielowarstwowości i polifunkcjonalizmie kulturowym // Contributi italiani al XIII congresso internazionale degli slavisti / ред. A. Alberti et al. Pisa 2003, с. 325–387.*

³⁶ В. Зема. *Релігійна культура, перекладацькі практики та напучувальна література Київської митрополії // Берестейська унія (1596) в історії та історіографії: Матеріали міжнар. діалогу про Берестейську унію фундації PRO ORIENTE (третя зустріч: Львів, 21–23 серпня 2006 р.) та Міжнар. наук. Симпозіуму Інституту історії Церкви Українського католицького університету «Берестейська церковна унія: перспективи наукового консенсусу в контексті національно-конфесійного дискурсу» (Львів, 24–27 серпня 2006 р.) / за ред. Й. Марте і О. Турія. Львів 2008, с. 309–322.*

Можна зі свого боку зробити припущення, що часткова наявність цієї “візантійської традиції” в Унійній церкві й спричинилася до того, що на самому початку вона зіштовхнулася зі значною проблемою у продукуванні власного клиру для потреб Київської унійної митрополії, при цьому, що сама назва “католицька церква” сама по собі означала освіченість з погляду на появу нової полемічної літератури та виховничих методів, реформ, що склалися в період Контрреформації. До речі, частина цих думок явно суперечить вищезазначеному твердженню професора Ігоря Скочиляса, який пише, що, як православна, так і унійна конфесії прагнули знайти свій шлях для розвитку.

Однак все ж таки не потрібно думати, що прагнення до порозуміння унійної та православної частин Київської митрополії ніколи не мали під собою серйозного підґрунтя. Такий історичний момент був, а саме на початку 1620-х рр., де пропагувалася не тільки єдність Київської митрополії, але й було помітне значне поживлення контактів між обидвома конфесійними колами. Саме з цим чинником, боячись спільних соборів, і була пов’язана активність та підтримка Конгрегації поширення віри. Зокрема, цьому старався сприяти й сам Йосиф Вельямин-Рутський, ділячись своїми сподіваннями із православним митрополитом Йовом Борецьким та Мелетієм Смотрицьким, про що пише польський історик Томаш Кемпа³⁷.

Другим таким “моментом єднання” можна вважати так званий унійний собор, або, як ще називали в народі, “Поєднання Русі з Руссю” (1629). Важливо, що майбутній собор був цілком легітимний, адже мав проводитись із дозволу короля³⁸, який свідчить лиш про те, що фокус політичного зацікавлення у Вазів міг різко зміщуватися із змінами внутрішньополітичних обставин у державі. Апостольська столиця, чітко усвідомлюючи цю “лояльну фрагментарність”, тому на чолі з варшавським апостольським нунцієм

³⁷ T. Kempa. *Ku jedności między unitami a prawosławnymi w Rzeczypospolitej – rozmowy w Kijowie w 1623 roku*, [w]: *Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII–XIX wieku*, red. A. Gil, Lublin 2009, s. 105–119.

³⁸ Дана конфесійна політика короля швидше свідчила лиш про його вмилу “політичну еквілібристику” між інтересами уніатів, Священного престолу та козацтва (Плохий С. *Папство и Украина: политика римской курии на украинских землях в XVI–XVII вв.*, с. 85–86).

традиційно виступала проти спільних соборів³⁹ уніатів з православними, з метою недопущення перегляду католицьких догматів на користь останніх. Саме тому, незважаючи на те, що собор мав показову назву “унійний”, всі чудово розуміли наслідки такого дійства. Неможливість зміни основних католицьких засад виглядала очевидною й для православних, які зрештою й самі, власне, відмовилися брати участь у цьому. Проте головна причина відмови найбільш вірогідною була в тому, що православні в свою чергу боялися гніву козацьких ватажків, під опікою яких вони, власне, і були.

Бачачи байдужість православних до майбутнього собору, Львівська ставропігія теж вирішила відмовитися від подальших зустрічей з уніатами. Однак згодом усвідомивши прагнення уніатів бодай до певного діалогу у будь-якій формі, все ж таки вирішила піти назустріч. Про це насамперед свідчить приїзд представників Віленського братства зі шляхтою до Львова (див. місце зустрічі у *Додатку 1*). Ці обопільні пошуки щодо конфесійного порозуміння поступово почали пробуджувати цілком проунійні настрої серед львівських православних парафіян⁴⁰.

Ігор Скочиляс, наводячи вищезазначену тезу про невипадковість проунійних настроїв у Львівській єпархії (Руському воєводстві), підкріплює цю думку іншими аргументами. Дослідник посилається насамперед на активізацію діяльності русинів латинського обряду, що проживали у “сусідніх” єпархіях: Луцькій, Холмській та Волинській. Тут вагомою рисою є насамперед характер ставлення соціального елементу до такого поняття як “унія” загалом. Впливає факт, що хоча багато хто з населення вже встигли ознайомитися з існуванням Київської унійної митрополії, проте все ж не поспішали переходити на уніатство як таке, принаймні, якщо локальні конверсії тут і були, то доволі поодинокими. Дане спостереження лиш

³⁹ Характерно, що самому королю Владиславу IV подобалася ініціатива спільних уніатсько-православних соборів. Це б дало його змогу задовольнити більшість конфесійних інтересів обидвох сторін, включно з деякими політичними проханнями. Проте після остаточної відмови римської курії полишив дане зацікавлення (Плохий С. *Папство и Украина: политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв...*, с. 147).

⁴⁰ Скочиляс І. *Рецепція Берестейської унії у Львівській єпархії в першій половині XVII століття (спростування одного історіографічного міфу)...*, S. 9.

свідчить про те, що православний вплив тут не зазнав жодних змін, що, можна припустити, було пов'язано з історією правління родини Острозьких в даних краях.

Незважаючи на цей доволі поширений український історіографічний мотив про неможливість або фрагментарність поширення унійних тенденцій в західних єпархіях, все ж існують факти, які принаймні частково заперечують цю думку. Наприклад, в Теревовлі, однойменному намісництві Львівської єпархії, яким правив рід Балабанів, репрезентаційна позиція унії була більш ніж чіткою. До того ж Олександр Балабан ніс службу в польській короні, воюючи з Москвою; його син Юрій в той же час побував у Італії, де разом з братом Олександром став уніатом завдяки намові оо.єзуїтів. Такі конверсії навіть мали певну відзнаку з боку королівської адміністрації: Владислав IV навіть віддав Юрію у володіння Теревовлянське староство⁴¹.

Однак, звісно, що не можна говорити про тотожність такого “конфесійного сприйняття та поведінки” у всіх соціальних колах. В першу чергу, говорячи про Теревовлянське намісництво, свій спротив “уніатським порядкам” показали парафіяни, напавши на місцеву церкву з метою вигнати унійного отця. Таким чином один з прикладів показує цілком типову конфронтацію “верхів” і “низів” щодо конфесійних питань, яка встигла кристалізуватись в той час⁴².

Як наслідок, Київська унійна митрополія, а особливо Руське воєводство (Галицька та Львівська землі), в той час зазнавала значної політичної, соціальної та культурної конфронтацій за локальне домінування між прибічниками унійної та православної конфесій. З одного боку можна побачити не тільки традиційну боротьбу, але й численні спроби “порозуміння” між представниками вищих конфесійних кіл, однак з іншого – спротив буденних прихожан, які виступали від імені й водночас захищали власне розуміння “релігійної культури”, церковні практики, що нерідко

⁴¹ Latacz E., Bałaban J., h. Korczak, [w]: *Polski Słownik Biograficzny*, t. I, Kraków 1935, s. 250–252.

⁴² Hornowa E., *Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi halickiej w latach 1590–1648*, Opole 1963, s. 233.

межували з самоідентичністю. Попри це, незважаючи на наявність очевидного релігійного підтексту, все ж головним каталізатором цих рушійних процесів була саме внутрішня політична діяльність династії Вазів у межах Речі Посполитої.

1.1. Київська унійна митрополія та козацтво: постійна релігійна конфронтація

Ще після офіційного проголошення Берестейської унії (1596) козацтво рішуче виявило власне невдоволення, яке стало поступово ширитися в суспільному дискурсі. Варто одразу відзначити, що поберестейський період з постановом Унійної Церкви став справжнім об'єднавчим фактором для православних незалежно від соціального стану, так і для всього духовенства (адже майже всі вищі православні єпископи разом прийняли унію). Однак, власне віра, стала найбільшим символом саме для козацтва, яке тепер на офіційному (маючи на увазі загально визнаному народному) рівні стало “новим” символом захисту Православної Церкви.

Звісно ж, неможливо твердити, що цілковита ліквідація Київської унійної митрополії та унії загалом – це був найбільший пріоритет для православного руського народу в образі козацтва (або якщо принаймні не одним із пріоритетних). Адже йшлося не тільки про надання переваги власній конфесії, але й збереження її цілісності та функціональності, що на практиці вимагало недопущення зречення від віри “своїх батьків”. Унія була важливою причиною, однак однозначно не приводом⁴³, хоча провідники усіяко намагалися надати своїм діям саме цього забарвлення. Саме тому унійний загальний спротив можна розцінювати як “оболонку”, “маску”, за якою мали бути добре зашифровані реальні “бажання” русинів не до уніатів, а тим більше не до папи, а саме до Варшавського монаршого двору.

⁴³ Брехуненко В., Нагельський М. *Дванадцять листів гетьманів Війська Запорозького XVI – першої половини XVII століття з польських рукописних зібрань // Український археографічний щорічник. — К., 2004. — Вип. 8/9. — С. 433–434.*

Вимоги у кожного соціального стану були різними, однак такими найбазовішими речами були:

а) підтвердження та дотримання попередніх козацьких прав та привілеїв⁴⁴;

б) виплату козакам довгоочікуваного “жолду” за проходжену службу (кошти, які помітно замовчувалися у королівських колах)⁴⁵.

Таким чином, незважаючи на наявність цілком відмінних прихованих (а подекуди й особистих) мотивів, все ж козацтво одразу стало головною зовнішньою проблемою щодо розвитку та функціонування Київської унійної митрополії. В той час, коли Київська унійна митрополія тільки починала розширюватися, шукаючи коштів для свого функціонування та конфесійної організації (будівництва церков, монастирів, вивчення єрархів та іншого клиру на відповідному рівні), то православні зазвичай за найбільше джерело коштів вважали козацтво та його численних ватажків, маючи змогу швидко та безперешкодно отримувати необхідну суму на свої потреби. І це при тому, що на такому офіційному політичному рівні були позбавлені бажаної королівської підтримки, на відміну від уніатів.

Якщо структурувати вплив та допомогу козацтва православним, а також Київській православній митрополії як окремій конфесійній гілці загалом, то їх можна поділити на три рівні:

а) політична (військо);

б) культурна (регулярні пожертви на храми, монастирі тощо)⁴⁶;

в) соціальна (поведінка козацьких ватажків стрімко проєктувалася на загальне ставлення руського православного народу, що вимагало, на їхню думку, тотожного ставлення від себе щодо цих церковних практик)⁴⁷;

⁴⁴ Щербак В. О. *Формування козацької самосвідомості : (кінець XVI - перша половина XVII ст.)* / В. О. Щербак // Наукові записки НаУКМА. - 2000. - Т. 18 : Історичні науки. - С. 54.

⁴⁵ Ярмошик І. *Дослідження історії України польським істориком Владиславом Томкевичем (1899-1982 рр)* // Гілея. - 2012. - Вип. 66, с. 289.

⁴⁶ Коцур В. *Благодійність полково-сотенної козацької старшини середини XVII – XVIII ст. в оцінці української сучасної історіографії* / В. Коцур // Часопис української історії. - 2014. - Вип. 28. - С. 61–71.

⁴⁷ Борисенко В, Візер С. *Державотворчі та національно-духовні процеси в Україні першої половини XVII ст.* [Текст] : навч. посіб. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т іст. освіти. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. - 154 с.

Саме через ці вищезазначені дії козацтва православ'я стало згодом сприйматися як власна ідентичність серед більшості руського населення.

Говорячи про хронологічний історичний дискурс, то зміцнення Православної Церкви, а заодно й занепокоєння Київської унійної митрополії, розпочалося саме в 1615 р. зі вступом гетьмана П. Конашевича Сагайдачного з усім своїм військом до Київського Богоявленського братства. Козацтво в цей час встигло стати тією помічною опорою православним священикам, поки уніати прагнули шукати власних “локальних” покровителів, надсилаючи регулярні листи до Конгрегації поширення віри щодо цього питання⁴⁸. Згодом козацька загроза почала поступово збільшуватися у 1620 р., коли було відновлено православний єпископат на чолі з Йовом Борецьким з п'ятьма єпископами включно, звісно, не без допомоги гетьмана Сагайдачного та Київського братства. Уніати цілком добре усвідомлювали козацьку популярність серед населення, загрозу для Київської унійної митрополії, яка з кожним роком росла, прагнучи похитнути унійні позиції у різних єпархіях. Як не дивно, побоювання уніатських сановників справдилися після смерті польського короля Сигізмунда III, саме тоді, коли держава опинилась в періоді традиційного буремного міжкоролів'я⁴⁹. Окрім несприятливих настроїв населення, під кінець першої половини XVII ст. також існувала ще більш нагальна проблема для уніатів, ніж попередня, а саме постановня новоспеченої держави Війська Запорозького, що, відповідно, унеможлиблювало подальше поширення унії на цих землях.

Водночас Борис Флоря наводить пересічну соціально-культурну тенденцію, яка склалася одразу після проголошення унії. Власне, народний мотив полягав в тому, що у православному суспільстві не було цілковитого розрізнення між уніатами та католиками. Це підтверджує, навіть той факт, що коли полоцький архієпископ Йосафат Кунцевич намагався поширити унію на

⁴⁸ Кулаковський П. *Волиняни у структурі унійної церкви на землях Великого князівства Литовського (кінець XVI – перша половина XVII ст.)* / П. Кулаковський // *Ukraina Lithuanica*. – 2017. – Т. 4.

⁴⁹ Kulakovskiy P., Zayats A. *Сеймик волинського воєводства 1621 року*. In: Kargol, Tomasz and Michałowski, Witalij (eds.), *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej*. Kijów: Wydawnictwo Tempora, 2022. p. 49–50.

білоруських землях (1619), то його сприймали виключно як “посланця папи” та “біскупа”⁵⁰.

Свої тезу та аргумент дослідник прикріплює прикладом із категорії “до джерел”, де сам термін “унія” з’являється лише на початку 30 рр. XVII ст. Цей період дає зрозуміти, що руське православне населення почало розрізняти відмінність між уніатами та католиками, починаючи лише з цього часу. Як наслідок, дослідник робить висновок, що серед руського та білоруського населення не було, власне, негативного ставлення до унії як такої, а насправді до католицької релігії в усьому її образі загалом. Це свідчить про те, на його думку, що сама католицька релігія в більшості асоціювалася з польською “ляською” вірою. Зокрема, така думка панувала серед козацького загалу⁵¹. З цього твердження логічно випливає, що думка простолюду (а частково й привілейованої шляхти) чітко формулювалася завдяки публічним діям та висловлюванням козаків. Ці переконання ще більше підсилювались, використовуючи популярну риторику “запечаткування храмів”⁵² з боку королівської адміністрації, включно із примусовим вигнанням православних духівників зі своїх парафій.

Що ж до козаків, то вони цілком усвідомлювали, що питання збереження та захисту православної релігії є однією з найбільших їхніх вольностей. Вони навіть говорили Сигізмунду III, що будуть “битися з королем за віру”⁵³. Монарх розумів межі терпіння козацьких ватажків, а тому боявся займатися стрімкою промоцією унії, щоб уникнути загального

⁵⁰ Найпоширеніша версія (польська) “biskup”, яка, зі свого боку, також походить із лат. та грец. “єпископ”. У даному контексті так зазвичай словесно іменували латинського єпископа (Див. Мицик Ю.А. БІСКУП [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2003. – 688 с.: іл. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Biskup> (останній перегляд: 1.05.2023).

⁵¹ Флоря Б. *Національно-конфесійна свідомість населення Східної України в першій половині XVII століття...*, с.129–131.

⁵² Православні закиди, що інколи могли не відповідати дійсності (Див. Сковчиляс І. *Спархіяльний собор Унійної Церкви в Києві 1610 року: митрополичий намісник Антоній (Грекович) супроти православного духовенства, міщан і козаків // В орбіті християнської культури. (Матеріали наук. конф. до 1030-річчя хрещення Русі; Київ, 25–26 жовтня 2018 року):* Наук. зб. / За ред. І. Сковчиляса та М. Яременка, Львів: УКУ 2020, с. 129–139. (Серія «Київське християнство», т. 21).

⁵³ Флоря Б. *Національно-конфесійна свідомість населення Східної України в першій половині XVII століття...*, с.129.

несхвалення, а тим більше – укладення угоди козаків з татарами, політичним моментом, яким перші добре маневрували.

Отже, напрошується висновок, що конфесійне переконання серед народу було досить типовим та стихійним: всі, хто не підтримував козацькі дії, прирівнювались до “латинників”, козаки ж борються проти короля, адже борються за захист православ'я. Тобто, якщо внутрішньополітичні питання ще можна було якось вирішити, то на конфесійному ґрунті якогось тотального компромісу не варто було очікувати. Потрібно також підкреслити, що православні не бажали унії ще й тому, що вона відібрала від них більшість вищих православних єрархів, залишивши для потреб парафіян та самої церкви лише нижче духовенство, яке, не маючи відповідного наставництва та реформ, було подекуди неосвіченим.

Дослідники наводять суперечливе переконання, що уніатам міг випасти шанс мати підтримку козацтва, однак ті відмовилися з двох причин: не забажали зайвого світського контролю; не могли отримувати одночасно допомогу від тих, хто підтримував православних⁵⁴. З вищезазначеними аргументами дослідників можна частково не погодитись. Звісно, уніати прагнули користуватися власною автономією в межах Київської унійної митрополії, однак не вони самі були ініціаторами цієї відмови, швидше козаки самі апріорі не могли допомагати “іновірцям”, не зважаючи на те, що уніати все ж таки змогли зберегти традиційну тяглість візантійського обряду.

Дивлячись на ці вищезазначені протистояння, то можна зрозуміти що, незважаючи на всі спроби уніатів та православних налагодити шлях до компромісу, все ж таки державні політичні амбіції взяли гору, перетворившись згодом в кульмінаційне національно-визвольне повстання під проводом Б. Хмельницького (1648) чи козацьку революцію. Цікаво, що гетьман Хмельницький на особистому рівні не був проти уніатів, а тим

⁵⁴ Борисенко В., Візер С. *Державотворчі та національно-духовні процеси в Україні першої половини XVII ст.*: Навчальний посібник. - К.: вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. –154 с.

більше проти католиків⁵⁵, останні з яких (шляхтичі) служили в його війську, і яких він принципово не закликав до зміни конфесії.

Таким чином, дивлячись на зовнішні обставини, уніатам не залишалося нічого іншого, як шукати шляхи підтримки виключно в Варшавському монаршому дворі та, звісно ж, у Апостольській столиці, надсилаючи їй свій поточний стан справ щодо конфесійної організації. Саме через це одвічне “питання вибору” в руському суспільстві панував релігійно-політичний дисонанс, який сам по собі спричинився до розв'язання козацької революції (1648)⁵⁶.

Характерно також що, як уніати, так і козаки мали однакові політичні прохання, із якими вони регулярно зверталися до короля. Наприклад, козаки вимагали власного представництва в сенаті Речі Посполитої за участі київського православного митрополита, воєводи та каштеляна. Водночас також дбали і про надання важливих державних посад саме православним⁵⁷, як-от у випадку із проханням заміни київського унійного воєводи на необхідного кандидата.

Говорячи про сам характер уже національно-визвольної війни та побоювання Риму з Варшавою з цього приводу, то варто сказати, що спочатку вони практично не звертали на це особливого значення. Це було пов'язано з тим, що маса козацького неспротиву була й до цього, однак католики зазвичай розраховували на традиційну практику швидкого придушення православних⁵⁸. Однак після перших обрисів “Хмельниччини” ситуація щодо існування унії явно вийшла з-під свого стабільного контролю.

⁵⁵ Особливу роль в такій поведінці відіграв власні конфесійний та політичний світогляди, здобуті ще під час свого навчання у Львівській єзуїтській колегії Речі Посполитої, де він мав шанс також опанувати польську мову (Див. Драч О. *Освіченість Богдана Хмельницького крізь призму новацій дидактики єзуїтських колегій* // Восьмі Богданівські читання: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції: Зб. наук. пр. / Редкол.: О. Драч, К. Івангородський, А. Котиченко та ін. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю.А., 2014. – С. 12–16).

⁵⁶ До цього також додається “проблема окреслення” національної ідентичності в уніатській конфесійній ідеології (Див. Борисенко В., Візер С. *Державотворчі та національно-духовні процеси в Україні першої половини XVII ст...*, с. 17.).

⁵⁷ Борисенко В. *Соборність і державна незалежність України в діяльності гетьмана Богдана Хмельницького* / В. Борисенко // Наукові записки з української історії. – 2016. – Вип. 40. – С. 121.

⁵⁸ Ковалець Т. *Стратегічний задум І. Сулими після зруйнування фортеці Кодак: спроба реконструкції* / Т. Ковалець // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 676–677. – С. 53–56.

Важливо, що в той же час папство “руками короля” прагнуло позбавитися від козацької загрози, пропонуючи зі свого боку різні варіанти подальшого розвитку подій, які загалом полягали в потенційному зміщенні фокусу уваги їхніх козацьких очільників, тактика так званого “відволікаючого маневру”. Перша версія була побудована на ймовірному бажанні вступу козаків в антитурецьку лігу⁵⁹ на прохання Венеції. Заради цього було навіть послано тоді славнозвісне посольство Альберта Віміні до Хмельницького. Проте, незважаючи на ухвалення короля, сам Хмельницький відмовив. Дану дію козацького провідника легко можна було пояснити, адже розвиток відкритого конфлікту між козаками та султаном був завжди небажаним. Друга ідея полягала в підбурюванні Хмельницького до наступу на Москву⁶⁰, реалізація чого теж була доволі проблематична.

Незважаючи на ці вищезазначені зовнішні та внутрішні фактори, доля Київської унійної митрополії все більш підходила до стадії своєї кульмінаційної невизначеності ще через смерть “толерантного” короля⁶¹ Владислава IV Вази та постання традиційного суперечливого періоду “міжкоролів’я”.

1.2. Позиція «двох стільців» Варшавського королівського двору щодо «унійного проєкту»

Розвиток Київської унійної митрополії неможливо уявити без офіційного протегування Варшавського монаршого двору. Незважаючи на те, що інколи таке публічне сприяння могло мати цілком суперечливий характер, що, відповідно, був прямо протилежний традиційним папським інструкціям⁶². Наявність такого «подвійного стандарту» щодо конфесійного питання в Речі Посполитій була викликана насамперед гнучкою стратегією внутрішньої

⁵⁹ Прицак О. *Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною*. В кн.: Український археографічний щорічник: Нова серія, вип. 2. К., 1993, с. 179.

⁶⁰ Дорошенко Д. І. *Нарис історії України. – Том II* (від половини XVII століття). – Видання друге. – К.: Глобус, 1992. – С. 21.

⁶¹ Діптан І. *Чинники і початок «Хмельниччини»: візія Михайла Грушевського* / І. Діптан // Сіверянський літопис. — 2015. — № 5. — С. 87.

⁶² Sulowska Z. *Działalność nuncjusza Viscontiego w Polsce (1630-1635)*..., s. 47.

політики двох представників польської династії Вазів, в даному хронологічному проміжку саме короля Сигізмунда III⁶³ та його сина Владислава IV. Втілення власних зовнішніх амбіцій, орієнтація на внутрішні настрої простолюду та регулярні вимоги шляхти, єдність з Апостольським престолом, – усе це мало, якщо не прямий, то принаймні дотичний зв'язок щодо просування унійного проєкту в Речі Посполитій.

З одного боку, потрібно віддати належне насамперед політичному становищу, в якому часто опинився сам Варшавський монарший двір⁶⁴, що перешкоджало, якщо не повноцінній, то принаймні бажаній підтримці Київської унійної митрополії серед королівського оточення. Оскільки в цей час відбувалася значна конфронтація між королем та шляхтою, що врешті-решт перетворилося у славнозвісний рокош (1606–1609). Власне, ця, на перший погляд, єдина причина спричинилася до того, що просування унійної ідеї було не тільки не актуальним, але й неможливим з боку Сигізмунда III Вази. Говорячи про особу молодого короля-нащадка Владислава IV, то, попри великі сподівання папи, вона була доволі невідповідною. Адже монарх був відомий своїм наданням значних поступків православним⁶⁵, які, на відміну від внутрішньої політики свого батька, дали скоро про себе знати.

До того ж сам варшавський папський нунцій Онорато Вісконті (1630–1636) намагався показати короля в зовсім іншому світлі у своїй кореспонденції⁶⁶. Нунцій, акцентуючи свою увагу не стільки на політичних симпатіях короля, скільки на доволі очікувану політичну ситуацію, все ж таки вважався у римських колах більш лояльним до короля, ніж до папи. Така стратегічна поведінка папського представника, власне, і стала причиною

⁶³ Litwin H. *Chwała Północy...*, s. 68.

⁶⁴ Приходько Ю. *Відмінності інституційного середовища країн Східної Європи від передових країн Західної Європи у XVI–XVII ст.* / Ю.О. Приходько // *Історія народного господарства та економічної думки України.* — 2009. — Вип. 42. — С. 167–181.

⁶⁵ Chynczewska-Hennel T. *Nuncjusz i król...*, s. 112–113.

⁶⁶ *Ibidem.*, s. 255.

завчасного його відкликання з Речі Посполитої та обрання нового нунція Маріо Філонарді⁶⁷.

Як не дивно, Рим, попри всі можливі і неможливі загрози, бажав все ж таки набагато більшої підтримки для Унійної Церкви з боку королівської влади та, відповідно, не припиняв пошуку різноманітних важелів впливу на неї. Звісно, Апостольська столиця усвідомлювала козацький фактор⁶⁸, здатний внести значні корективи на сеймі, однак, попри все, щиро вірила, що нова королівська влада не допустить до цього та все вирішить іншим шляхом.

Суперечливого значення у цьому процесі набуває в той час також ідея створення окремого руського Київського патріархату на чолі з православними. Цікаво, що, попри свою лояльність до римської курії, “за” була навіть і сама королівська влада, що давало б у подальшому, з одного боку, скріпити релігійну неоднорідність та конфесійну рівність з уніатами на державному визнанні. По-друге, така дія могла б перешкодити подальшим контактам православних з Московією та іншими східними патріархатами⁶⁹. Однак не потрібно думати, що Владислав IV займав суто вичікувальну позицію, навпаки, він інколи сам старався форсувати події, що вилилося в обговорення ідеї патріархату на загальну сеймі. Проте, як і передбачалось, король тільки цим і викликав суцільне занепокоєння не тільки шляхти, але й римської курії, остання, яка вкотре нагадувала Варшавському монаршому двору про тотальну заборону спільних православно-уніатських соборів, боячись за вже наявні та прийнятні результати Флорентійського собору. Мова йшла саме за обговорення колишніх спірних догматичних питань, які б ставили під загрозу скасування самої унії.

Однак основною причиною з боку курії (окрім конфесійно-політичного аспекту) щодо відкидання ідеї патріархату було те, що Унійна Церква ще сама не була добре розвинена, як окрема церковна інституція, та, відповідно, не

⁶⁷ Sulowska Z. *Działalność nuncjusza Viscontiego w Polsce (1630-1635)*..., s. 67–68.

⁶⁸ Nagielski M. *Kandydatura Aleksandra Sokolowskiego na biskupstwo kijowskie w świetle dokumentów nuncjatury Honorato Viscontiego // Nuncjatura Apostolska w Rzeczypospolitej / Red. T. Chynczewska-Hennel, K. Wiszowata-Walczak. Białystok, 2012, s. 258.*

⁶⁹ Sulowska Z. *Działalność nuncjusza Viscontiego w Polsce (1630-1635)*..., s. 39.

мала багато вірних⁷⁰. Натомість православні були чисельнішими, враховуючи при цьому й козацьку потугу. Таким чином побоювання справді містили високу загрозу скасування унії як такої, а, отже, не були безпідставними.

Підкреслено, що Рим в першу чергу усвідомлював значну роль самого короля в цьому питанні та, звісно, бажав знати його думку. Зрештою Рим змушений був відмовитися від цієї ідеї. Власне, на користь цього рішення сприяли саме напружені стосунки Апостольської столиці з Варшавським монаршим двором на політичному ґрунті, а не тільки певні конфесійні розбіжності, як твердять деякі автори⁷¹.

Додаткові причини відмови тодішнього папства щодо цього задуму також можна трактувати тим, що Рим не був ніколи зацікавлений у створенні такої інституції, яка б стояла на рівноправних засадах з Апостольською столицею⁷². До того ж існувала одвічна проблема вирішення представництва унійних єпископів в сенаті Речі Посполитої. Характерно, що все ще популяризується водночас досить провокативна, проте для більшості традиційна, теза про те, що унія, замість стати консолідуючим фактором в суспільстві в той час, навпаки, перетворилася на продукт денаціоналізації⁷³. Причина в цьому вбачається знову ж таки в самій Апостольській столиці, яка в перші роки займалася унією неохоче, інколи нерегулярно, а в кінці просто все віддала в руки династії Вазів. Додатково підтверджує ці думки конфесійна тенденція більшості руської шляхти, яка прагнула швидше здійснити конверсію на римо-католицтво, ніж стати уніатами.

Наступною чергою слід звернути погляд на аргументи української історикіні Н. Яковенко. Хоча передусім дані міркування швидше носять узагальнюючий характер, адже були представлені, зокрема, як відгук щодо

⁷⁰ Плохий С. *Папство и Украина: политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв...*, с. 172.

⁷¹ Мицик Ю. *Київський патріархат в проектах Петра Могили* // Український історичний журнал. - №1, 2007, с. 61–69.

⁷² Хинчевська-Геннель Т. *Берестейська унія в XVII ст. з польської точки зору...*, С. 110 (разом з дискусією).

⁷³ Дану пояснювальну риторичку цілком переймає професор Ігор Скочиляс, який також пише, що унія призвела до кризи у релігійно-національній свідомості русинів, що на самому початку вело лише до суспільного розколу. Цей період, за його словами, став моментом виживання насамперед для Київської православної митрополії, яка тепер мусила битися за “місцем під сонцем”, використовуючи всі доступні соціальні методи та засоби (Скочиляс І. *Розмова про Берестейську Унію* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://youtu.be/SaBdbP7Ojlg> (03.02.2023).

виступу своєї польської колеги Т. Хинчевської-Геннелъ про розвиток Унійної Церкви в XVII ст. Один з коментарів професорки насамперед стосується польських королів, що, на її думку, досить позитивно відгукувалися про створення патріархату у Києві, будучи при цьому одночасно за рівноправне конфесійне різноманіття. Сама Апостольська столиця в той же час була проти цього⁷⁴.

З боку королівської влади, дивлячись на таке політичне становище у власній державі з типовою відмовою римської курії від її конфесійних пояснень та пропозицій (які здавалось би шкодять католицтву), то молодий король через це вирішує прийняти тактику «сидіння на двох стільцях». Ця поведінка надалі різко контрастувала між скороченням подальших поступок православним та розвитку підтримки Унійної Церкви, або навпаки. Хоча потрібно сказати, що самі дії папства у цьому плані не були аж також безрезультативними: питання припинення подальших королівських конфесійних поступок православним все ж згодом увійшли в дію⁷⁵.

1.3. Київська унійна митрополія та конфесійне сприйняття руської шляхти

Незважаючи на офіційну підтримку Київської унійної митрополії з боку королівської влади, замість очікуваного примирення, унія майже одразу принесла значний суспільний спротив⁷⁶, включно з політичною та конфесійною дезорганізацією, в різні католицькі та православні кола Речі Посполитої. Проте, якщо загальні конфесійні мотиви селян, міщан, козаків, не говорячи вже про залишки православного духівництва, що втратило своїх проводирів, мали в більшості однозначний характер, то, навпаки, ставлення руської шляхти до цих нових духовних представників суспільства могло мати

⁷⁴ Хинчевська-Геннелъ Т. *Берестейська унія в XVII ст. з польської точки зору* // Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII ст. Матеріали Других “Берестейських читань” (Львів, Дніпропетровськ, Київ, 1 – 6 лютого 1995 р.) / Ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій. – Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 1996. – С. 119 (разом з дискусією).

⁷⁵ Sulowska Z. *Działalność nuncjusza Viscontiego w Polsce (1630-1635)*..., s. 66–67.

⁷⁶ Довбищенко М. *Берестейська унія 1596 р.: здобутки та втрачені перспективи* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://youtu.be/e0e0vdxflx0> (03.02.2023).

доволі суперечливі позиції⁷⁷ з точок зору поточних внутрішньополітичних обставин або абстрагування від їхнього попереднього досвіду.

Говорячи про Річ Посполиту в її шляхетському образі, то як влучно зауважила Софія Сеник теза про «толерацію інших конфесій в Речі Посполитій» має швидше ідеологічний вигляд, ніж реалістичний⁷⁸. Звичайно, Річ Посполита могла тоді похвалитися багатостановим суспільством, яке зазнавало політичних, культурних і, не в останній мірі, конфесійних перипетій, однак вона сама все ж таки намагалась брати приклад з внутрішньої політики тих самих європейських держав, жителі яких прибували на її територію. Тому, говорячи про релігійні вподобання, виглядає так, що польська династія Вазів в політиці упродовж першої половини XVII ст. аж ніяким способом не була відмінною від своїх політичних сусідів. Це означає, що польські монархи, природно відчуваючи, що наявність релігійних відмінностей у власній державі так само, як правління в ній двох монархів, згодом могла б стати тією єдиною логічною причиною її краху. Як наслідок, Річ Посполита продовжувала неухильно слідувати давньому принципу «чия держава, того й релігія».

Важливо додати, що польська конфесійна політика щодо всього руського православного населення у даний час володіла гнучкою вимушеною здатністю до швидкої адаптації її королівських принципів, надаючи їм тимчасову необхідну форму, але практично не змінюючи їхньої сутності. Власне, такі дії диктували декілька культурно-соціальних чинників: польська верхівка чітко розуміла, що руське православне населення є доволі чисельне (майже половина від усього)⁷⁹, додаючи до цього ще його внутрішні несприятливі настрої щодо “ляської віри”. Як наслідок, поведінку православних щодо ухвалення постанови Київської унійної митрополії аж ніяк

⁷⁷ Kudinov Yu. M. *Political culture of Ukrainian early modern society in North American researches of second part of XX – on beginning of XXI cc.* / Yu. M. Kudinov // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ. – №3–4, 2014. – С. 40–41.

⁷⁸ Сеник С. *Українська Церква в XVII ст.* – Ковчег // Збірник статей з церковної історії. – Львів, 1993. – Ч.1., с. 26.

⁷⁹ Старченко Н. *Люблінська унія як ресурс формування концепту політичного "народу руського" (1569–1648 рр.)* / Н. Старченко // Український історичний журнал. — 2019. — № 2. — С. 4–45.

не випадало ігнорувати, лише дозволяючи надання певних поступок, які б мали грати роль “фактора стримування”. Цікаво, що під цю категорію не припадала руська шляхта, адже прагнула творити власний “вільний” конфесійний простір, який значно залежав від її особистих преференцій.

Останнє твердження про ставлення руської шляхти щодо Київської унійної митрополії та її духовенства потрібно спершу трактувати з погляду її поведінки щодо католицької та православної конфесій окремо. Важливо, що для шляхти йшлося також не тільки про єдину зміну конфесії (своєї або свого роду, включаючи дітей). Як твердить Ю. Федорів, зміна віри ставала рівнозначною до зміни етнічної приналежності, наводячи приклади конверсій в католицизм нащадків відомих родів руських шляхтичів: Острозькі, Чарторийські, Сангушки, Сапіги⁸⁰. Насамперед потрібно звернути увагу на основні причини такої різкої конверсії з боку шляхти, а тим більше колишніх руських православних магнатів-покровителів. В першу чергу можна зробити припущення, що католицизм зазнав свого духовного та догматичного “оновлення”⁸¹ в період Реформації, ставши через це справжньою “сильною” релігією. Однак не тільки це “нововведення” було аж таким важливим, тут існували ще інші приховані мотиви: королівська прихильність, досягнення давніх політичних амбіцій, збільшення влади, додаткові почесті та привілеї⁸² тощо. Прикметно тоді, що верхівці руського суспільства, розуміючи усі переваги переходу в католицизм як головної пануючої релігії, було нелегко відмовитись від цих можливостей, а, навпаки, вимагало абстрагуватись від свого попереднього статусу.

При цьому, якщо для кожного представника шляхти це була суто особиста справа, то для решти шляхти-традиціоналістів, а також православного простолюдю та духовенства такі дії “земляків” ставали

⁸⁰ Федорів. Ю. *Історія Церкви в Україні*. – Репринтне видання. – Львів: Свічадо, 2001., с.171.

⁸¹ Шевченко В. *Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Русь-України доберестейського періоду*. Київ, 2002, с. 416.

⁸² Pryshlak M. O. *Between Poland and the Ukraine: The Dilemma of Adam Kysil, 1600–1653*. By Frank E. Sysyn. Harvard Ukrainian Research Institute, Monograph Series. Cambridge: HURI, 1985. Pp. xvii, 406. Distributed by Harvard University Press / Maria O. Pryshlak // *Slavic Review*. – 1988. – Autumn. – Vol. 47. – № 3. – P. 563–564.

справжнім випробуванням, особливо для унійного духовенства, яке подекуди не вірило можливості католицизму сприяти їхній підтримці. Щодо останніх, то конфесійні побоювання можна пояснити лиш з точки зору нового політичного становища “сам на сам”, адже по суті цим верствам важко було боротися насамперед за збереження своєї “візантійської традиції”⁸³. Одними із найпріоритетніших, за версією української історіографії, були саме справи за церковні фондуші⁸⁴, а також церкви та монастирі, які мали бути повернуті православним, одна з нагальних проблем, які точилися між уніатськими та православними таборами. Такі потенційні акції під егідою решти (православної) руської шляхти мали проводитись за скасування небажаних королівських прав та привілеїв для Київської унійної митрополії.

Таким чином допомога унії з боку шляхти виглядала радше особистою справою, ніж нагальним обов’язком. Якщо навіть згодом ця допомога й відбувалася, то в більшості будувалася на католицьких симпатіях (для сполонізованої шляхти), що ж до ймовірного розвитку/порозуміння з православними та їхньої шляхтою, то тут було все очевидно. Хоча, якщо беручись оцінювати допомогу руської шляхти латинського обряду уніатам, то, навіть, в такому початковому обсязі вона виглядала доволі значною. В деякій мірі можна сказати, що інколи більшу роль грав саме шляхетський статус, аніж регулярні фінансування. При цьому унійну орієнтацію на останній чинник потрібно пояснити виключно необхідною, аніж певною корисливою метою.

Ця “необхідна” вищезазначена мета базувалась виключно на двох простих практичних чинниках. Першим з них була наявність самої хорошої освіти, якою зазвичай володіла шляхта⁸⁵. Лише цей єдиний фактор в просуванні унійного проекту допомагав набагато більше Київській унійній

⁸³ Ткачук Р. *Твір "Sowita wina" ("Подвійна вина") митрополита Велямина Рутського в історії полемічної літератури* / Р. Ткачук // Слово і час. – 2015. – № 1. – С. 64–71.

⁸⁴ Візер С. О. *Монастирі в Україні першої половини XVII ст.: міжконфесійне протистояння* / С. Візер // Пам'ять століть. : Історичний науковий та літературний журнал. – 2004. – №2. – С. 69–78.

⁸⁵ Кулаковський П. *Волиняни у структурі унійної церкви на землях Великого князівства Литовського (кінець XVI – перша половина XVII ст.)* / П. Кулаковський // *Ukraina Lithuanica*. - 2017. – Т. 4., с. 171–188.

митрополії (яка тільки починала своє існування), ніж шляхетські місячні пожертви на храми та монастирі. Власне, шляхта, яка дедалі частіше долучалася в унійні лави (не рахуючи тих кількох попередників-колег, що раніше прийняли унію). Саме тому руській шляхті довіряли займати провідні єпископські катедри, таким чином, формуючи нову унійну єрархію⁸⁶.

Друга причина була та, що шляхта завжди вважалася центром політичної сили Речі Посполитої. Тому традиційно уніати покладали надії, що “шляхетському протекторату” (або принаймні їхньої часткової долученості) належало би мати ефект “легітимності” в очах решти руського населення, тобто, фактично вже маючи своїх локальних покровителів. Через такі обставини напрошується висновок, що без додаткової участі руської шляхти розвинути уніатську догматику⁸⁷ було б набагато складніше, якщо цілком не неможливо. Говорячи про руську магнатурію, то вона вже, на відміну від політичної та культурної підтримок шляхти, найбільше прагнула допомогти уніатам грошовими дотаціями⁸⁸.

При цьому також існувала третя не менш важлива функція шляхетства для «унійного проекту». Наприклад, шляхтичі ставали ченцями багатих монастирів⁸⁹. Даний крок був доволі вагомим, адже сприяв шляхті дати нового поштовху щодо розвитку локального культурно-політичного життя. Це свідчить лиш про те, що шляхта інколи могла брати на себе відповідальність за пряме поширення унії. Однак це траплялося лише в тому

⁸⁶ Звісно ж, соціальне походження унійних єрархів не було завжди однорідним, адже все ж існували певні винятки із правил. Ним був насамперед Йосафат Кунцевич (Кунчич), який походив вже з міщанського кола. Щодо батька, то, навіть, існує переконливе судження, що він ймовірно був шевцем. Водночас присутність даної постаті була не просто грою випадку, а згодом мала можливість бути беатифікованою самими уніатами, таким чином, початково долучившись до творіння ореолу власних святих (Див. Кулаковський П. *Волиняни у структурі унійної церкви на землях Великого Князівства Литовського (кінець XVI - перша половина XVII ст.)...*, с. 175). Історіографія про полоцького єпископа Й. Кунцевича нараховує десятки досліджень. Серед них варто виділити праці Якова Суші та Атанасія Великого (Див. Susza J. *Cursus vitae et certamen martyrii B. J. Kuncewicij Archiepiscopi Poloeensis, Episcopi Vitebscensis et Mstislaviensis* / J. Susza. – Romae, 1665. – 146 p.; S. Josaphat Hieromartyr. *Documenta Romana Benetificationis et Canonisationis* / Ed. A. G. Welykyj. – Roma: PP. Basiliani, 1959. – Vol. 1. – 306 p. Див. також: Kuncewicz Jozafat // *Polski Słownik Biograficzny*. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo PAN, 1971. – T. XVI. – S. 181–182).

⁸⁷ Pritsak O. *Concerning The Union of Hadjac (1658)* / Omeljan Pritsak // HUS. – 1978. – June. – Vol. 2. – № 1. – P. 116–118.

⁸⁸ Литвин І. *Значення Михайлівського Золотоверхого Монастиря в духовному та соціально-економічному житті України у 1620–1786 рр.* / І. В. Литвин ; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2009. – 19 с.

⁸⁹ Смуток І. *Соціальна структура населення XVI – XVIII ст. на прикладі Дрогобича, Борислава, Трускавця* / І. Смуток, Л. Смуток // *Східноєвропейський історичний вісник*. – 2017. – Вип. Спец. вип.. – С. 23.

випадку, якщо шляхтича було обрано простим парафіяльним священиком, що було, на диво, рідкісною подією. Це вказує лиш на безкорисливу мету, адже шанси просунути по “конфесійній” драбині⁹⁰ тут були аж не такими значними.

Важливо, що, навіть, будучи задіяним в уніатському житті, такий шляхтич завжди пам’ятав про необхідність регулярного фінансування. Хоча доволі часто на початковому етапі така “допомога” швидше базувалась на суто власних потребах, адже дуже часто можна було зустріти багаті шляхетські церкви⁹¹ (які слугували як усипальниці для відомих родин), де один родич міг бути головним фундатором.

В основному, дивлячись на особисті шляхетські прерогативи щодо зміни/залишення власної конфесії, то можна з цих вищезазначених аргументів логічно кристалізувати ставлення цього вищого прошарку суспільства до ще однієї “третьої” офіційної віри. Як наслідок, впливає така думка, що не потрібно було очікувати (спершу) на раптову появу великого розуміння та зросту матеріальної та політичної підтримки для Київської унійної митрополії (принаймні в тодішньому часовому відрізку) з боку, як католицької, так і православної руської шляхти. Тому шляхта, як така, була цілковито вільною не тільки у виборі своєї конфесії, а у сприянні уніатам, що прямо ґрунтувалось на її поточному ставленні до католицизму, або традиційного православ’я.

Становище Київської унійної митрополії в першій половині XVII ст., як у внутрішній, так і в зовнішній сферах було доволі складним, а подекуди й загрозливим. Це пояснювалось багатьма політичними, соціальними та культурними чинниками, що вже встигли кристалізуватись в той час,

⁹⁰ Довбищенко М. В. *Повсякдення українського парафіяльного духовенства кінця XVI – першої половини XVII ст.* Українознавство. 2020. № 3. С. 21–40.

⁹¹ Атаманенко В. *Структура Острозької волості другої половини XVI – першої половини XVII ст.* // Міжвузівський збірник наукових праць «Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України». – Дніпропетровськ, 2004, с. 139–153.

включаючи також приховані конфесійні протиріччя, які вилилися на цілком новий публічний рівень. Зрештою, уніати незважаючи на офіційне визнання зі сторони Варшавського королівського двору доволі часто змушені були боротись за свої привілеї сам на сам із козацькою загрозою, яка виступала тоді найголовнішим каталізатором всіх антиунійних тенденцій. До того ж її функціонування, як окремої церковної інституції, та адміністративна організація унійних єрархів прямо залежали від сприйняття та багатогранної підтримки світського фактору, а саме руської шляхти та родових магнатських представників.

РОЗДІЛ II

ЗНАЧУЩІСТЬ ТА ЗАВДАННЯ КОНГРЕГАЦІЇ ПОШИРЕННЯ ВІРИ У ВІДНОСИНАХ З УНІЙНИМИ ЄПИСКОПАМИ

Варто відзначити, що ранньомодерна курія містила в своїй структурі безліч конгрегацій (комітетів)⁹², однак найважливішою й водночас найтривалішою серед них була Конгрегація поширення віри, один з найпоказовіших органів, який не тільки допомагав зберігати авторитет Римської Апостольської столиці на політичній арені світу, але й також займався вирішенням багатьох її конфесійних питань.

Аналізуючи тодішні обставини, потрібно сказати, що перша половина XVII ст. дозволяла подібним конгрегаціям набрати постійного інституційного характеру (ознака тяглості). Адже чимало конгрегацій створювались, а потім просто зникали. Станом на 1629 р. було 69 конгрегацій⁹³. При цьому деякі з них мали власні будівлі для зібрань⁹⁴. Власне папа Урбан VIII займався розбудовою Конгрегації поширення віри⁹⁵.

Історія виникнення бере свій початок з 1622 року внаслідок папської реформи Григорія XV⁹⁶, для якого така ініціатива згодом стала фундаментом для подальшої діяльності Апостольської столиці⁹⁷. Мета даної інституції полягала у створенні необхідного апарату задля захисту доктрин віри Католицької Церкви від протестантських впливів. Як наслідок причина створення базувались у реформаційному виникненні та пошуку певної контрреформаційні відповіді⁹⁸. Базою для даного спротиву був візирець тридентського католицизму. Водночас додатковим поштовхом для створення

⁹² Pattenden M. *The Roman Curia // A Companion to Early Modern Rome, 1492–1692* / Edited by Pamela M. Jones, Barbara Wisch and Simon Ditchfield. Brill: Brill's companions to European history. Volume 17. 2019, pp. 45.

⁹³ *Ibidem*, p. 48.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 55–56; *Ibidem*, p. 55.

⁹⁵ Litwin H. *Chwała Pólnocy. Rzeczpospolita w europejskiej polityce Stolicy Apostolskiej w pierwszej połowie XVII wieku (1599–1648)*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2018, s. 181.

⁹⁶ Pattenden M. *The Roman Curia...*, p. 48; За словами історика Сергія Плохія, до створення Конгрегації також прагнули різні чернечі ордени (Плохій С. *Папство і Україна...*, с. 102).

⁹⁷ Litwin H. *Chwała Pólnocy...*, s. 59.

⁹⁸ Guilday P. *The Sacred Congregation de Propaganda Fide (1622–1922) // The Catholic Historical Review / Catholic University of America Press. Jan., 1921, Vol. 6, No. 4 (Jan., 1921), p. 479.*

були вимоги постберестейського часу (який відповідно давав надію розширити свою місіонерську експансію на Схід).

Завдання Конгрегації були наступні: духовне оновлення та позаєвропейська євангелізація (включно з місіонерською діяльністю)⁹⁹; подальша конверсія євреїв, мусульман та протестантів¹⁰⁰ (ареал Азії та Америк); поширення католицизму за допомогою східних церков (розвиток унійної ідеї). Характерно, що адміністрація мала спільну рису з Державним секретаріатом: обидві брали участь у допомозі листування нунційів, дбаючи при цьому про власні архіви.

Говорячи про керівництво органу, то незмінним наглядцем був префект кардинал Антоніо Барберіні (1632–1671), молодший племінник папи Урбана VIII¹⁰¹, який водночас був адресатом цілої дипломатичної кореспонденції¹⁰². При цьому першим секретарем новоствореної Конгрегації вважався Франческо Інголі¹⁰³.

До персоналу Конгрегації поширення віри входили також кардинали, які зустрічались на регулярній основі¹⁰⁴. Початковий варіант інституції складалася з тринадцяти кардиналів. Причиною цьому була не географічна орієнтація щодо місійної діяльності, а саме численні родинні зв'язки та просто інтереси¹⁰⁵.

Конгрегація закріпила за кожним кардиналом та нунцієм певну землю, однією серед яких були терени Речі Посполитої. Останньому у країні

⁹⁹ Плохій С. Папство і Україна..., с. 101–102.

¹⁰⁰ Guilday P. *The Sacred Congregation de Propaganda Fide (1622–1922)*..., p. 480.

¹⁰¹ Menniti A. I. *The Secretariat of State as the pope's special ministry // Court and Politics in Papal Rome 1492-1700* / Ed. by Gianvittorio Signorotto. Cambridge University Press, 2002, pp. 154–155; Poncet O. The cardinal-protectors of the crowns in the roman curia during the first half of the seventeenth century: the case of France // *Court and Politics in Papal Rome 1492-1700* / Ed. by Gianvittorio Signorotto. Cambridge University Press, 2002, p. 160; Sanfilippo M. Discovering migration in the seventeenth century: Propaganda Fide, the Holy Office, and foreigners, in Luke Wadding, the Irish Franciscans, and Global Catholicism, ed. by Matteo Binasco, New York-London, Routledge, 2020, p. 63.

¹⁰² Litwin H. *Chwala Pólnocy*..., s. 89.

¹⁰³ Rosa M. The “world's theatre”: the court of Rome and politics in the first half of the seventeenth century // *Court and Politics in Papal Rome 1492-1700* / Ed. by Gianvittorio Signorotto. Cambridge University Press, 2002, p. 84.

¹⁰⁴ Pattenden M. *The Roman Curia*..., s. 47; дані кардинали водночас мали право бути членами однієї або кількох конгрегацій завдяки родинним зв'язкам (*Ibidem*..., s. 51); (Litwin H. *Chwala Pólnocy*..., с. 270–271).

¹⁰⁵ Pattenden M. *The Roman Curia*..., s. 51.

належало зібрати матеріали про ставлення католицьких єпископів щодо унії на українських та білоруських теренах¹⁰⁶.

Розглядаючи конфесійні питання, які ставила перед собою Конгрегація поширення віри у стосунках з Річчю Посполитою, то вони полягали в наступному:

- а) віддати одну церкву в Римі та Варшаві для представництва Унійної Церкви;
- б) контроль функцій та порядок скликань провінційних соборів уніатів¹⁰⁷;
- в) розгляд номінантів на єпископські катедри¹⁰⁸;
- г) підготовка майбутнього клиру для Унійної Церкви¹⁰⁹.

Період, коли інституція інтенсивно займалася вищезазначеними питаннями відноситься до 20–30 рр. XVII ст. За словами проф. Сергія Плохія, Конгрегація за будь-яких обставин прагнула ставати на бік уніатів, щоб підтримати авторитет унії¹¹⁰.

Конгрегація поширення віри була досить важливою допоміжною інституцією, адже її учасники мали право представляти свої пропозиції особисто папі¹¹¹. Водночас вона була тим папським сенатом, де централізувалася влада Апостольської столиці¹¹². При цьому, завдяки власній активній міжнародній політиці, конфесійний інтерес папства до європейських територій незмінно зростав, серед яких і були терени Речі Посполитої. Різноманітні заходи, які виникали під час цієї комунікації, в більшості були спрямовані на те, щоб покращити власну обізнаність з державою своєї місійної діяльності¹¹³.

¹⁰⁶ Плохій С. Папство і Україна..., с. 104.

¹⁰⁷ Підкреслюється небажання спільного синоду між православними та католиками (Там само, с. 107–109).

¹⁰⁸ Там само, с. 111–112.

¹⁰⁹ Заради цього існувала колегія Конгрегації поширення віри (Там само, с. 116–119).

¹¹⁰ Там само, с. 156.

¹¹¹ Visgelia M. A. *Factions in the sacred college in the sixteenth and seventeenth centuries // Court and Politics in Papal Rome 1492-1700 / Ed. by Gianvittorio Signorotto. Cambridge University Press, 2002, p. 116.*

¹¹² Menniti A. I. *The Secretariat of State as the pope's special ministry...*, s. 139.

¹¹³ Litwin H. *Chwała Północy...*, s. 187–188.

2.1. Повноваження Державного секретаріату, як найвищого центрального органу виконавчої влади римської курії

Якщо говорити про організацію регулярних відносин Варшава-Рим, то найбільш продуктивним центром для поширення новин вважався саме Державний секретаріат, найперше виступаючи головним виконавцем щодо оформлення папських бреве для представлення на королівських сеймах чи настанов для апостольських нунціїв на початку їхньої каденції. І не в останню чергу така діяльність була також покликана задля вирішення різного роду проблематик насамперед в Київській унійній митрополії.

Державний секретаріат у першій половині XVII ст. набрав більш характерних відповідальних рис, ставши найвищою інституційною одиницею папського уряду. Даний термін вперше вживається в період каденції папи Павла V¹¹⁴. Папа Григорій XV ж перейняв якісну дипломатичну службу свого попередника, яка опиралася саме на Державний секретаріат¹¹⁵. Однак збільшення авторитету даної інституції спостерігається лише під час тривалого понтифікату Урбана VIII (1623–1644). Натомість папа Інокентій X ж дбав про його розбудову¹¹⁶.

Метою створення цієї організації було окрім загальновідомого конфесійного аспекту, також політичне підґрунтя. Про останнє свідчить насамперед часта заміна попереднього секретаріату під час понтифікату нового папи римського¹¹⁷. Водночас постання даного офісу співпадало із наявними світовими тенденціями та зовнішніми обставинами, адже поступово Європа розвивала власні дипломатичні двори¹¹⁸ та шукала ймовірні канали для передачі інформації. При цьому, як зазначає італійська дослідниця Люка Ріккарді у своїй праці, поява даного органу пов'язана із

¹¹⁴ Litwin H. *Chwała Północy...*, s. 89.

¹¹⁵ Ibidem, s. 153–154.

¹¹⁶ Ibidem, s. 275.

¹¹⁷ Ibidem, s. 216.

¹¹⁸ Riccardi L. *An outline of Vatican diplomacy in the early modern age // Politics and Diplomacy in early modern Italy: the structure of diplomatic practice, 1450-1800 / Edited by Frigo D; translated Belton A.* Cambridge: Cambridge University Press, 2000, pp. 103–104.

значною кількістю представників Апостольської столиці в ранньомодерному часі й відповідно різноманітністю їхніх повноважень:

Збільшені функції нунціїв вимагали глибоких змін в центральній структурі дипломатії Ватикану. Спочатку це був сам папа, який видавав інструкції нунцієм через свій секретаріат¹¹⁹.

Завдання даного офісу полягали у регулярному контролі діяльності папських нунціїв і легатів та відповідно передачі необхідних розпоряджень¹²⁰. Це означало що Державний секретаріат на практиці мав справу з листуваннями від різноманітних європейських нунціатур¹²¹ (одна з яких знаходилась у Варшаві), що в свою чергу допомагає розглянути політику не тільки Апостольської столиці, але й самого папства щодо кожної з європейських держав. До даного переліку входило й зібрання матеріалів для архіву. Саме тому надзвичайно важливою була зворотня ретельна документація від власних представників. Таким чином, відбувалась взаємна кореспонденція¹²², яка могла доповнюватись іншими допоміжними матеріалами (інструкціями). Найчастіше давали друковані праці, що стосувалися загалом внутрішнього церковного устрою. Проте там могла міститись інша додаткова інформація (обрання кардиналів, відмітки про церковні свята).

Говорячи про його функціонування, то традиційно керівництво було покладене на найближчого родича папи (однак бували й папи, які особисто наглядали за діяльністю Державного секретаріату та його кореспонденційним процесом)¹²³. У часі, про який йде мова, дану позицію займав племінник Урбана VIII – Франческо Барберіні. Він мав на меті від імені папи налагоджувати зв'язки з іншими країнами, адже вважався другою

¹¹⁹ Riccardi L. *An outline of Vatican diplomacy in the early modern age...*, p. 103.

¹²⁰ Litwin H. *Chwała Północy...*, s. 63–65; Menniti A. I. *The Secretariat of State as the pope's special ministry...*, p. 155.

¹²¹ Menniti A. I. *The Secretariat of State as the pope's special ministry...*, s. 137–138; Litwin H. *Chwała Północy...*, s. 154.

¹²² Infelise M. *Roman avvisi: information and politics in the seventeenth century // Court and Politics in Papal Rome 1492-1700 / Ed. by Gianvittorio Signorotto. Cambridge University Press, 2002, p. 219.*

¹²³ Litwin H. *Chwała Północy...*, s. 186.

(неформальною) особою в єрархії після папи римського. Потрібно підкреслити, що тодішня посада була наділена певною трансформаційною рисою¹²⁴: родинні зв'язки були все ще збережені¹²⁵, однак явна самостійність як окремої інституційної одиниці зберігалась¹²⁶. Цю думку також підтверджує польський історик Генрик Литвін, пишучи що Державний секретаріат був незалежний в деякому розумінні (автономний) від Франческо Барберіні у своїй щоденній діяльності¹²⁷. Її особливість полягала в тому що, влада не зосереджувалась в руках однієї людини, а в підбраного персоналу. Завдання ж першого полягало лише в нагляді та звітуванні перед понтифіком (від імені інституції), відповідно офіс просто розширював повноваження кардинала. Потрібно сказати, що в такому варіанті роль *cardinale-nepote* й Державного секретаріату були в деякій мірі асимільовані¹²⁸.

Цікаво, що італійський історик Антоніо Менніті у своїй праці не схильний називати кардинала Франческо Барберіні головою уряду, адже, за його словами, багато інших осіб офіційно змінювали одна одну на цій посаді¹²⁹ під час його керівництва. Даний момент містить закономірний факт: незважаючи на те, що керівником Державного секретаріату могла бути інша людина, кардинал все ж мав вищий статус та довіру папи, на відміну від першого (причина – вищезазначені родинні зв'язки)¹³⁰. Саме тому кардинал міг інколи асоціюватись із головою Державного секретаріату, адже Апостольська столиця потребувала однієї людини для представництва власних інтересів.

¹²⁴ Riccardi L. *An outline of Vatican diplomacy in the early modern age...*, p. 104; Menniti A. I. *The Secretariat of State as the pope's special ministry...*, s. 136–137.

¹²⁵ Osborne T. *Diplomatic Culture in Early Modern Age // A Companion to Early Modern Rome, 1492–1692 / Edited by Pamela M. Jones, Barbara Wisch and Simon Ditchfield. Brill: Brill's companions to European history. Volume 17. 2019, p. 66.*

¹²⁶ Pattenden M. *The Roman Curia...*, p. 53.

¹²⁷ Litwin H. *Chwała Pólnocy...*, s. 187–188.

¹²⁸ Menniti A. I. *The Secretariat of State as the pope's special ministry...*, p. 133–134.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 137–138.

¹³⁰ Польська дослідниця Тереза Хинчевська-Геннель окремо розглядає у своїй праці взаємозв'язки папства, кардинала-непота, Державного секретаріату та нунціїв (Chynczewska-Hennel T. *Nuncjusz i król: nuncjatura Maria Filonardiego w Rzeczypospolitej 1636-1643. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2006, 358 s.*).

Окрім нормального ведення дипломатичних відносин, Державний секретаріат стежив за широкою розпорошеною спільнотою священнослужителів, так само як і за величезними пожертвами церкви; Секретаріат щодня отримував і переглядав вражаючу масу звітів, клопотань, скарг і доносів¹³¹.

Крім цього, за кожним кардиналом і нунцієм була закріплена певна країна. В той самий час, внаслідок міжнародної активності Апостольської столиці, кардинал міг паралельно бути відповідальним за комунікації із декількома державами. Саме завдяки такому гнучкому плануванню Державний секретаріат став центром римської політики та дипломатії.

При цьому потрібно розуміти, що даний процес відбувався поступово, адже зазвичай кожен папа прагнув завдяки своєму попередньому досвіду донести певні зміни у центральні дипломатичні структури престолу св. Петра (починаючи із Климента VIII Альдобрандіні). Незважаючи на це, повноваження даного органу все ж залишалися значними, адже саме він був тим головним дипломатичним інструментом, який дозволяв доносити рішення понтифіка до зовнішнього світу¹³².

2.2. Окреслення конфесійних питань римської курії щодо Унійної Церкви

Комунікація Апостольського престолу на початку першої половини XVII ст. у міжнародних стосунках з Річчю Посполитою та Київською унійною митрополією (остання, яка перебувала в її державних межах) мала досить структурований та гнучкий характер. Щоденний перегляд кореспонденції, написання відповідних інструкцій та вирішення інших дотичних проблем, що мали зв'язок з державою, де відбувалася їхня місійна діяльність, була б неможливою без наявності тодішнього дорадчого органу – римської курії.

¹³¹ Menniti A. I. *The Secretariat of State as the pope's special ministry...*, p. 156.

¹³² Litwin H. *Chwała Północy...*, s. 216.

Папська курія у ранньомодерний час була невіддільним елементом політики Апостольської столиці, яка принципово відрізняла її від інших тодішніх урядів ранньомодерних держав¹³³. Цей відділ не тільки мав на меті вирішувати різного роду завдання, що стосувалися найперше церковної тематики, але й суто юридичні (частіше фінансові) та політичні. Заради цього римський персонал містив в собі декілька людей з правничою освітою (деякі з яких згодом і ставали майбутніми папами)¹³⁴.

Італійська дослідниця Марія Антоннета Вісгелія у своїй праці вживає поняття «фракції»¹³⁵, аналізуючи куріальний уряд. У даному контексті мається на увазі група осіб, об'єднана певною політичною мотивацією, яка пов'язана спільними знайомими або патронами, та групується навколо спільного правителя. Історикиня навіть вказала провідні напрямки тодішньої політичної орієнтації, а саме профранцузький та проіспанський.

При цьому одним з найголовніших завдань римської курії був періодичний вибір нового очільника папської держави¹³⁶, заради чого розробляли спеціальну систему голосування¹³⁷. Дана ініціатива ускладнювалась тим, що переваги зазвичай були на боці наближених до папських родин, яких утворилось декілька.

Прикметно, що налагоджена система куріальних зв'язків була дуже популярна в папській державі, адже дозволяла отримати прихильність відповідної особи та швидко просуватись кар'єрними сходами. Чим можна було й завдячувати й родинним зв'язкам, адже в курії було чимало пов'язаних кардинальких та папських сімей¹³⁸, що допомагало мати надійний доступ до необхідної інформації. Як наслідок до куріальної спільноти могли потрапити лише ті, які отримували цілковиту довіру папи.

¹³³ Pattenden M. *The Roman Curia...*, p. 44.

¹³⁴ Litwin H. *Chwała Pólnocy...*, s. 145–146.

¹³⁵ Visgelia M. A. *Factions in the sacred college in the sixteenth and seventeenth centuries...*, p. 99–103.

¹³⁶ Visgelia M. A. *Factions in the sacred college in the sixteenth and seventeenth centuries...*, p. 102.

¹³⁷ Litwin H. *Chwała Pólnocy...*, s. 150–151.

¹³⁸ Visgelia M. A. *The pope's household and court in the early modern age...*, p. 240.

Дана риса також приносила свій внесок у внутрішню комунікацію римської курії. Традиційно понтифік використовував свого наближеного (з кола найближчих родів) для покращення співпраці між різними відділами інституції. Дана особа водночас займалася цілісним наглядом за куріальним розвитком¹³⁹. Однак з приходом нового папи колишній посадовець (*cardinale-nepote*) міг одразу ж змінюватися¹⁴⁰. Однак це не означало що родич не мав власних прихильників.

Говорячи про структуру даної папської інституції, яка, на перший погляд, мала загальне функціонування все ж поділялася на декілька департаментів, які однак невіддільно співпрацювали між собою. Найголовнішими серед таких інституційних одиниць першої половини XVII ст. були саме Державний секретаріат¹⁴¹ та відділи Конгрегації¹⁴² (а саме Конгрегація поширення віри). Вони виконували вказівки римського понтифіка залежно від їхньої пріоритетності та повноважень.

Водночас персонал римської курії (який складався з кардиналів) не мав власної єрархічної класифікації, а підпорядковувалися лише понтифіку (саме йому належало право призначати чи усувати певну кандидатуру). Попередній досвід потенційного кандидата теж дозволяв здійснити правильне рішення. Додатковим фактором вважалося те, що фізичний склад курії не був суто однорідним: більшість людей своїм походженням завдячували землям саме за межами Апеннінського півострова (відповідно люди різного походження та культурних надбань). Через це кожна кандидатура повинна була проходити певні процедури, щоб відповідати критеріям, які містила дана посада. Найбільше бралися до уваги такі показники: національність, прихильність до певної фракції/сім'ї, походження, риси характеру¹⁴³.

¹³⁹ Litwin H. *Chwała Pólnocy...*, s. 186.

¹⁴⁰ Menniti A. I. *The Secretariat of State as the pope's special ministry...*, p. 135.

¹⁴¹ Menniti A. I. *The Secretariat of State as the pope's special ministry...*, p. 154.

¹⁴² Jones M. P. *Celebrating New Saints in Rome and across the Globe // A Companion to Early Modern Rome, 1492–1692 / Edited by Pamela M. Jones, Barbara Wisch and Simon Ditchfield. Brill: Brill's companions to European history. Volume 17. 2019, p. 150–154.*

¹⁴³ Litwin H. *Chwała Pólnocy...*, s. 89.

Незважаючи на різноманітні інноваційні практики в адміністративній сфері, більшість рішень керувались саме політичною метою. На практиці безліч римських пап, перебуваючи на своїй каденції, принципово створювали нові куріальні одиниці, які опинялися зверху старої адміністративної структури. Через це новообрані папи отримали значний вплив на римську курію на початку XVII ст., адже мали законне право втручатися в її цілісну структуру (яка в свою чергу вимагала нових змін, які ставали на початку ранньомодерної епохи).

Водночас недолік куріальних адміністративних інституцій полягав у їхній непостійності¹⁴⁴, адже більшість могли одночасно з'являтися і зникати за правління певного понтифікату. Через те, що вони створювалися лише з папської ініціативи, часто після завершення каденції поступово втрачали свій сенс (однак це могло і відбуватися внаслідок втрати необхідної потреби)..

Аналізуючи міжнародну комунікацію, яка відбувалася у першій половині XVII ст. між папською курією та іншими європейськими дворами, варто сказати, що здійснювалась вона зазвичай завдяки регулярним листуванням, особливо популярними серед яких були *avviso*-повідомлення¹⁴⁵. Для тодішнього Риму й водночас Венеції це був один з найпопулярніших способів.

Говорячи про завдання, які ставила перед собою римська курія щодо Речі Посполитої як державного утворення, то окрім вищезазначених різноманітних духовних та політичних питань, тоді існувала й інша тематика, яка стала доволі популярною саме на початку XVII ст., – розвиток Унійної Церкви на теренах Речі Посполитої (поберестейський час).

Про те що римська курія мала явний інтерес¹⁴⁶ щодо цієї проблематики свідчить те, що після смерті Христофора Радзивілла та Олександра Острозького (головних її противників), надія на просування унійної ідеї

¹⁴⁴ Rosa M. The “world’s theatre”: the court of Rome and politics in the first half of the seventeenth century..., p. 91.

¹⁴⁵ Короткий текст, який містить політичний та економічний контексти (Infelise M. Roman avvisi: information and politics in the seventeenth century..., pp. 212–214).

¹⁴⁶ Плохій С. Папство і Україна..., с. 88.

значно збільшилась. Хоча проф. Сергій Плохій лише підкреслює загальне зацікавлення римського уряду щодо унійного контексту. Як приклад наводиться факт, що більшу увагу відводили саме митрополічим обранням, діяльність ж самих локальних єпископів розглядалась лише фрагментарно¹⁴⁷. Свою думку дослідник аргументує бажанням експансії Католицької Церкви на Схід (яка почала чітко окреслюватися саме в першій половині XVII ст.), тому кардинали старалися вкласти автономію уніатів саме в рамках католицизму.

Заради цього папська курія велику увагу приділяла навчанню майбутньої унійної єрархії, даючи їй місце в папських колегіях¹⁴⁸. Кардинали навіть цікавилися створенням окремої унійної семінарії, що в свою чергу було досить проблематично через недостатність коштів¹⁴⁹. Водночас існували й інші перешкоди для просування унійної ідеї: козацькі мотиви та значні поступки короля Владислава IV щодо православних (останнє відбувалося всупереч традиційній політиці римської курії).

Однак, папські кардинали вживали певних заходів задля існування Унійної Церкви та не бажали її занепаду, про що свідчать, насамперед, численні відмови варшавському двору щодо проведення спільних унійно-православних соборів. Ось чому римська курія заохочувала власних представників щодо їхньої участі на варшавських сеймах та сеймиках¹⁵⁰, де зазвичай й обговорювали питання щодо уніатів. Проте все ж у кардинальських колах відбувалась доволі контраверсійна ситуація: з одного боку потрібно було боротися за уже наявну унію та її кількість вірних (через доволі ще значний православний потенціал), а з іншого існувала можливість щодо поступового переходу православних на бік уніатів внаслідок нової “універсальної унії”¹⁵¹.

¹⁴⁷ Плохій С. Папство і Україна..., с. 111–112.

¹⁴⁸ Litwin H. *Chwała Pólnocy...*, s. 119.

¹⁴⁹ Плохій С. Папство і Україна..., с. 121.

¹⁵⁰ Litwin H. *Chwała Pólnocy...*, s. 142.

¹⁵¹ Плохій С. Папство і Україна..., с. 172.

В той же час польський історик Генрик Литвин висунув досить цікаве припущення про помірковану політику папства щодо Речі Посполитої у першій половині XVII ст. Свою думку науковець аргументує тим, що тоді існувала нестача знавців польської проблематики внаслідок задіяності тісного кола папських родичів на куріальних посадах (особливо в часи понтифікату Урбана VIII та Інокентія X), лише деякі з них були задіяні у зовнішній політиці¹⁵².

Якщо говорити про переваги римської курії, то потрібно підкреслити, що вона завдяки своєму добре побудованому центральному апарату змогла в деякій мірі підвищити авторитет самого папства (паралельно розвиваючи власний потенціал). Водночас важливим куріальним досягненням була також не тільки явна інституалізація на більш офіційний рівень, але й наявність певної адміністративної тяглості. Насамкінець найбільша ознака прогресивного росту куріальної системи вбачалась в тому, що кожен працівник мав власні усталені повноваження, які до того ж прямо залежали від його спеціалізації та досвіду. Завдяки цьому Апостольський престол відрізнявся від тодішніх ранньомодерних європейських бюрократичних апаратів.

Зовнішня комунікація Апостольської столиці була б неможливою без її основного дорадчого органу – римської курії, який щоденно виконував різноманітні розпорядження понтифіка, користуючись при цьому його цілковитою довірою завдяки численним родинним зв'язкам. Створена внаслідок гнучкої та цілісної структури, дана інституція не тільки слугувала взірцем для європейських дипломатичних дворів, але й мала всі шанси бути їхнім конкурентом.

Співпраця між власними локальними представництвами зазвичай проходила у письмовій формі, за що відповідальність носив Державний

¹⁵² Litwin H. *Chwała Pólnoy...*, s. 187–188; 275–276.

секретаріат, найголовніша адміністративна одиниця римської курії. Перегляд, редагування, підписання відповідних листів та інструкцій для папських легатів та нунціїв, – ці речі становили першочерговий обов'язок даного персоналу.

Однак вищезазначена адміністрація не могла одна представляти усі інтереси Апостольської столиці, допоміжним органом у цьому питанні у першій половині XVII ст. виступали Конгрегації, а саме Конгрегація поширення віри, головні повноваження якої базувались на місіонерській діяльності в державах потенційного зацікавлення Апостольського престолу.

РОЗДІЛ ІІІ

ЛИСТИ УНІЙНИХ ЄПИСКОПІВ ДО КОНГРЕГАЦІЇ ПОШИРЕННЯ ВІРИ: ТЕМИ І ПРОБЛЕМИ

Перші роки постановня Унійної Церкви на українських та білоруських землях знаменувало собою не тільки обриси великомасштабних перспектив, але й не менш загрозливих викликів, які в більшості надходили саме із зовнішнього світського фактору¹⁵³. Через це перед Київською унійною митрополією, а найперше перед усіма унійними єпископами, поставала мета збереження надалі здобутків та можливостей «унійного проєкту», що означало також формування фокусу й на внутрішні потреби церкви, а саме на захисті її догматичних та канонічних цінностей, включно із збереженням та використанням східного візантійського обряду «довгої традиції». Звісно, уніати, окрім локальної королівської опіки та промоції частини шляхетських нащадків, власне, потребували настанови й допомоги не менш важливого офіційного покровителя, яким тоді й була Конгрегація поширення віри¹⁵⁴, одна із організаційних частин римської курії, що в свою чергу дала згоду на появу «руського уніатства».

Мета даного розділу роботи є розкриття проблематики листувань унійних єпископів до Конгрегації поширення віри в першій половині XVII ст.

Наступні *завдання* будуть полягати насамперед в аналізі контекстів кореспонденції найвидатніших унійних єпископів до префекта Конгрегації поширення віри (включно із значенням та вагою їхньої локальної пастирської діяльності), окресленні найбільш нагального питання, яке перешкоджало подальшому розвитку Київської унійної митрополії та показі у листах владик

¹⁵³ Про кореспонденцію козацьких гетьманів першої половини XVII ст. з польсько-литовською світською та духовною елітами Речі Посполитої (див. Брехуненко В., Нагельський М. *Дванадцять листів гетьманів Війська Запорозького XVI – першої половини XVII століття з польських рукописних зібрань* // Український археографічний щорічник. — К., 2004. — Вип. 8/9. — С. 433–434), де, окрім дослідницького нарису, містяться також джерела. Інша половина займає листування гетьманів Війська Запорозького з вищою православною світською та духовною верхівками, де перші неодноразово присягаються захищати інтереси “істинної Руської церкви” перед уніатами.

¹⁵⁴ Діяльність Конгрегації поширення віри комплексно описана в періодичному виданні (див. *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*. — Vol. I: 1600–1640. Collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj OSBM. — Romae, 1972. — 335 P.).

інших проблематик уніатства, проте вже більш другорядного характеру, однак які регулярно унеможливлювали просування унійного проєкту.

Насамперед одним із перших кроків після проголошення Берестейської унії (1596) було «складання віри» уійних єрархів київському митрополиту, яким на той час був саме Іпатій Потій (1599–1613). Така присяга всього уійного духовенства відбулася 25 липня 1609 року у м. Вільно завдяки публічному формату, який дозволяв зібрати «усіх розуміючих і охочих» для зміцнення конфесійної єдності, останнє, чого на той час так бракувало православним і католикам вірянам, представникам двох найбільших конфесій у Речі Посполитій.

Назва ж документу «говорить сама за себе»: «Декларація учасників Віленського єпархіяльного собору про послух митрополитові Іпатію (Потію) та про вірність унії», таким чином, уже формує у цьому змісті й саму мету¹⁵⁵. Те що такі численні за своїм складом та функціональністю сановники зібралися лишень з “власної волі” на цьому єпархіяльному з’їзді свідчить те, що у документі містяться слова “(…), які під цим листом добровільно, а не з примусу підписалися, (...)”¹⁵⁶. Водночас дана декларація чітко вказує на так званих “ворогів унії”, а саме на Віленське братство нової церкви Святого Духа. Характерно, що тут вказані також причини, чому ця “вірність” духівництва не відбулася раніше з прийняттям самої унії, а тільки тепер, хоча лиш при цьому зайвий раз підтверджуючи давні стереотипи, які по суті й не змінювалися впродовж усієї першої половини XVII ст.:

А) боязнь за скасування основ “грецької” віри, переданої православним від Святих Отців;

Б) знецінення “давнього візантійського обряду” (у даному контексті вжито саме слово “церемонії”);

¹⁵⁵ Декларація учасників Віленського єпархіяльного собору про послух митрополитові Іпатію (Потію) та про вірність унії // Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали / заг. ред. та істор. нарис Ігоря Скочиляса; упоряд. Дарії Сироїд, Ігоря Скочиляса та Ірини Скочиляс. – Львів: Український католицький університет, 2022. – ссххх + 418 с. – (Серія «Київське християнство», т. 14), с. 290.

¹⁵⁶ Декларація учасників Віленського єпархіяльного собору про послух митрополитові Іпатію (Потію) та про вірність унії..., с. 290.

В) запровадження “нових” конфесійних практик;

На щастя, жодне з цих упереджень з часом (пройшло більше ніж 10 років) не підтвердилося. При цьому ті, хто склали присягу, назвали “справжню” (на їхню думку) причину, чому вони раніше вагалися з цим рішенням: неприязнь та недовіра самих православних в першу чергу не до самої унії, а до постаті Іпатія Потія як такого. Можна лише, зі свого боку, припустити, чому відбувалися такі “прохолодні” тенденції із подальшим розумінням самого характеру митрополита. Іпатій Потій був відомим своїм норавливим шляхетським характером (додаючи до цього ще й письменницький хист) та бажанням досягати свого будь-якою ціною, водночас будучи одним із тих єпископів, хто мав у володіння найбільш прибуткові єпархії:

Що згаданий Його милість отець митрополит, від давнього часу осівши на Божій Східній Церкві, також і нас, київських священиків, і тутешнє духовенство, і нас самих, і всі тутешні київські церкви хоче підкорити під свою силу й владу та для такого підкорення використовує здавна розмаїті способи протягом усього часу, відколи Його милість віддає послух отцеві папі римському¹⁵⁷.

Цікаво, що дані уніати завуальовано просять вибачення в київського митрополита через те, що спромоглися оскаржити його владу та піддати навіть сумніву ідеї самої унії. Таким чином унійне духовенство свідомо відмовляються у цьому документі від своїх дій та слів на користь факту “невідання”, тобто початкового нерозуміння засад Унійної Церкви. Варто зазначити, зі свого боку, що таке виправдання було не тільки логічним з тієї часової точки, але й навіть закономірним, адже неусвідомлений гріх є значно меншим, або взагалі не може трактуватися нарівні зі справжнім його аналогом.

Однією з характерних рис, яка порівняно доволі часто зустрічається на подібних ранньомодерних присягах є те, що учасники обопільно апелюють

¹⁵⁷ Протестація в Київському гродському суд київського духовенства й міщан проти генерального намісника о. Антонія (Грековича) за спробу провести в катедрі Святої Софії єпархіяльний собор Унійної Церкви та підпорядкувати їх юрисдикції митрополита Іпатія (Потія) // Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали..., с.301.

до “власного сумління” (як відповідального за свій вчинок). Насамкінець джерело містить традиційну формулу закінчення – рік, місяць, число та місце підписання.

Аналізуючи саму форму декларації, то можна сказати, що вона має досить традиційний вигляд, адже є виконаною завдяки дотриманню строгого формуляру (наприклад, усіх учасників вказано згідно із важливістю їхньої місії на соборі). Характерно також, що першим у списку присутніх, хто складав присягу, був вказаний саме Й. Вельямин-Рутський, наступник самого І. Потія. Пізніше інші учасники під присягою спершу вказували свої ініціали (хоча інколи на початку могла бути додана духовна посада з прив’язкою до місцевості служіння єпископа), та, зрештою, вирішували все власним “ручним” підписом.

Усього підписів було аж 33, що є доволі символічним для християнства. Цікаво, що в деяких випадках неможливо навіть ідентифікувати необхідну особу. Адже в одному варіанті могло вказуватися ім’я, а в іншому – лиш посада. Якщо в першому випадку все може бути пов’язаним із бажанням простої конфіденційності, то другому – цілком можливим є пошкоджений оригінал (цифрова копія містить лише крапки в квадратних дужках). Аналізуючи сам зміст документу за допомогою кількісно-якісних показників, то можна побачити, що слово “єдність” лишень в цій одній декларації вживається аж шість разів! З цього можна зробити висновок, що головна мета (якої, до речі, також дотримувався Потій) є не тільки підтримання Унійної Церкви, але й бажання робити необхідні кроки задля подальшого зближення католицької та православної конфесій.

Переходячи вже до аналізу кореспондентної тематики з боку унійних єпископів, питань, з якими вони регулярно звертались до Конгрегації поширення віри/київського унійного митрополита, то одним із найактуальніших були, звісно, надскладні відносини з православною паствою, хоча також траплялись й інші проблематичні моменти, проте вже у власній унійній спільноті. Заради цього краще було б оглянути діяльність

декількох таких унійних очільників в першій половині XVII ст., та простежити з якими труднощами у своїй каденції вони зіткнулись.

Наприклад, беручи спершу перемишльського унійного єпископа Атанасія Крупецького, то у листах у нього завжди фігурувала тема локальної ворожнечі між уніатами та православними насамперед за єпископські катедри, монастирі та просто маєтки. Більше того, єпископ пише про “сплановану” агресію православних на чолі зі своїм духівництвом, які приходять читати розгром на землі, яку папа надав уніатам, з метою цілковитого знищення унії¹⁵⁸. У своїй апеляції єпископ посилається на дії перемишльського православного єпископа Сильвестра Гулевича, який незаконно, на його думку, намагався відібрати монастир. Таким чином о. Атанасій Крупецький показує Конгрегації доволі частий приклад, з яким його колеги часто мали справу, а саме з явищем “єпископ без кафедри”, попри наявність усіх королівських привілеїв.

Водночас перший смоленський унійний архієпископ Лев Кревза посилається на аналогічний випадок, однак вже відкрито пишучи до самої Конгрегації. Зокрема, владика акцентував на проблемі розкрадання церковного добра, чим чинилася шкода унії. Єрарх просив підтримки та захисту у Конгрегації поширення віри. Він навіть вказує, що може взагалі лишитися без архієпархії в таких випадках, опинившись “ в чистому полі”¹⁵⁹. При цьому він навіть наголошує, що, за словами православних, унійна ідея не тільки шкодить збереженню православ’я, але й, власне, самим уніатам, адже ті, змушені перебувати під цілковитою опікою папи. Вже ж таки архієпископ виправдовує такі закиди, пояснюючи це так званою близькістю московського впливу.

Цікаво, що архієпископ припускає, що самі багатства Смоленської унійної архієпархії й стали тим “яблуком розбрату” для православних.

¹⁵⁸ Protestatio Athanasii Krupeckyj, Ep. Premysliensis uniti, contra invasionem suae cathedralis et diocesis a schismaticis // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*..., P. 271–282.

¹⁵⁹ Archiepiscopus Smolenscensis Ruthenus conqueritur de spoliatione bonorum suae eparchiae ex parte ecclesiasticorum polonorum, enumerat damna Unionis et petit auxilium et protectionem // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*..., P. 119–120.

Грабування церковного добра спричинилося до значного спустошення його резиденції та занепаду її стану справ. Насамкінець Лев Кревза благає в Конгрегації благословення і по можливості також матеріальної підтримки¹⁶⁰. В іншому листі він також благає про охорону церковного майна¹⁶¹.

До речі, листи Кревзи до Конгрегації можна назвати доволі регулярними (з періоду між 1627–1634 рр. налічується аж 10 таких листувань лише у цьому збірнику). Однією із заслуг архієпископа можна назвати те, що він цілком слушно показує політичну гнучкість Варшавського монаршого двору у вирішенні конфесійних питань у Речі Посполитій. Власне, мовиться про сприятливу позицію короля Владислава IV до православних, про що владика мав змогу пересвідчитися під час свого перебування у Варшаві та описуючи події із королівського сейму, не змігши в такий спосіб переконати короля бути більш лояльним щодо захисту унійних інтересів.

Інший приклад, полоцький архієпископ Антоній Селява, який у своїх посланнях до пастви писав про схизматиків, які все ще залишилися у Литві, однак при цьому закликав пробачити їх і їхні грабунки¹⁶². Характерно, що Антоній Селява звертає значну увагу на справи унійної пастви, яка намагалася прийняти недозволені конфесійні практики. Зокрема, архієпископ писав до коад'ютора Київської унійної митрополії Рафаїла Корсака про вирішення матримоніального питання подружжя, яке незаконно перебувало в стосунках, прийнявши обряд схизматиків, однак все ж бажаючи повернутися у «свою вірю»¹⁶³. Владика Антоній Селява апелює, власне, до “незнання” пастви щодо відмінностей між цими двома законами. Те, що цей випадок був доволі показовий можна пояснити тим, що архієпископ змушений був його

¹⁶⁰ Refert de miserabili statu Archiepiscopatus Smolensensis // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*..., P. 120–121.

¹⁶¹ Archiepiscopatum suum Smolenscensem Leo Kreuzi Protectori Moschoviae, Card. Bandino, commendat protegendum // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*..., P. 122–124.

¹⁶² Anastasius Sielava OSBM suis confratribus: De monasterio OSBM Vilnensi et de actionibus schismaticorum; de nuper erecta sodalitate virorum et mulierum sub protectione B.M.V. // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*..., P. 73.

¹⁶³ A. Sielava, Archiep. Polocensis, Episcopo Korsak, de dispensatione matrimoniali obtinenda in favorem Ioannis Chisel, Nobilis Vitebscensis // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*..., P. 226–228.

описати аж у двох посланнях (те саме датування)¹⁶⁴. Власне, Корсак пізніше мав змогу звернутися з цим питанням до Конгрегації.

Холмський та белзький єпископ Методій Терлецький теж у своєму листуванні нарікає на такі перешкоди, особливо в часі королівських сеймів та провінційних сеймиків, де уніати змушені щораз зазнавати словесної наруги від православних¹⁶⁵. Важливо, що єпископ також, як і унійне біле духовенство, зазнавав прямого переслідування від православних та навіть був побитий, про що скаржився у листуванні¹⁶⁶ до Ф. Інголі. Варто підкреслити, що єпископ користувався покровительством Конгрегації поширення віри, про що свідчить зміст листа, де він дякує за визнання його місіонерської діяльності та щиро розповідає про свій нелегкий конфесійний побут.

При цьому Конгрегації самій було за що дякувати владиці, адже Терлецький доклав невимовних зусиль щодо будівництва унійних шкіл¹⁶⁷. Водночас єпископ був так званим посланцем, адже, наприклад, з Варшави доповідав про перебіг та обставини собору у Вільні¹⁶⁸, саме тоді, коли єпископи думали над обранням нового митрополита через нездужання першого. Крім цього, у подібних звітах Терлецький не оминав питання церковних витрат на унію, що зазнала кожна єпархія, а також суто побутові проблеми.

Також не оминали унійні єпископи й питання розвитку унійного клиру, замислюючись в такий спосіб про будівництво подібного закладу найперше на території Київської унійної митрополії (хоча й існувала варіанти

¹⁶⁴ Memoriale Archiep. Sielava S. Congregationi porrectum: De dispensatione matrimoniali, ut supra, nr. 112 // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*..., P. 228.

¹⁶⁵ Ep. Methodius Terleckyj Metropolitae Korsak, de protestatione ordinum, Post Comitua anni 1638, contra concessionem non Unitis datas; de causis actis cum non Unitis Hrubiessoviensibus et Crasnostaviensibus; de incolis Horodlensibus inobedientibus; de ecclesiis Zamosciae et Lublini, a se in possessionem acceptis // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*..., P. 296–298.

¹⁶⁶ Episcopus Chelmensis, Methodius Terleckyj conqueritur, de iniuriis et persecutionibus petit remedium // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*. — Vol. II: 1641–1664. Collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj OSBM. — Romae, 1973. — P. 28.

¹⁶⁷ Ep. Terleckyj Francisco Ingoio, contra edictum Ep. Chelmensis latini in materia scholarum; de rebus gestis ab Ep. Smolenscensi latino in praeiudicium bonorum ecclesiasticorum, ad Unitos spectantium // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*. — Vol. II: 1641–1664..., P. 70–71.

¹⁶⁸ Episcopus Chelmensis, Methodius Terleckyj de Synodo Ruthenorum convocanda, de sua commoratione Vilnae, de coadiutore Metropolitae, de expensis aliisque rebus // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*. — Vol. II: 1641–1664..., P. 73–76.

закордоном). Наприклад, новообраний віленський єпископ Євстахій Волович писав особисто до папи Климента VIII з вірою, що за своєї каденції будівництво Віленської Руської колегії, якщо навіть не буде завершено, то принаймні започатковано¹⁶⁹.

3.1. Освіта унійних владик та роль Конгрегації поширення віри

Конгрегація поширення віри досить швидко зрозуміла, що з появою на конфесійній карті Унійної Церкви, остання матиме потребу не тільки у фізичному представництві, але й в юридичному, а для цього мали б функціонувати відповідні церковні інституції. Саме тому надважливим нагальним завданням станом на першу половину XVII ст. для унійних єпископів було саме постановляння власних вищих освітніх осередків, з чим більшість з них на чолі з київським митрополитом і зверталася до Конгрегації.

Варто підкреслити, що Конгрегація поширення віри одразу взяла це прохання уніатів до уваги, хоча спершу виключно з практичної потреби. Наприклад, першим кроком з її боку було виділення в Римі однієї церкви для інтересів уніатів (базова потреба), в той же час ведучи перемовини про так званий аналогічний варіант на теренах Речі Посполитої¹⁷⁰. Останнє побажання легко пояснити, адже польська мова була набагато ближчою майбутнім руським студентам, аніж італійська..

З тією ж увагою Конгрегація опікувалася також чином василіян. Це й не дивно, адже вони з перших років свого функціонування вважалися оплотом задля підтримання життєдіяльності Унійної Церкви¹⁷¹. Вони були одними з перших, хто доклав зусиль задля спорудження унійних шкіл. Хоча вони були виконані на зразок єзуїтських, однак все ж з грецькими рисами.

¹⁶⁹ B. Woina, Ep. Vilmensis, Card. C. Aldobrandino, de sua confirmatione in Episcopum; de Collegio Rutheno Vilnae erigendo // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*. — Vol. I: 1600–1640..., P. 4–5.

¹⁷⁰ Primas Poloniae refert de statu ecclesiastico Regni, et praesertim de Ecclesia orientali et prospectivis laboris apostolici Congregationis de Propaganda Fide, nec non de numero dissidentium // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*. — Vol. I: 1600–1640..., P. 66.

¹⁷¹ Nuntius Viennensis communicat Episcopo Agriensi B. Kisdi decretum de biritualismo prohibito // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*. — Vol. II: 1641–1664..., P. 88.

Однак все ж єдиним нагальним, а подекуди ще й непосильним, завданням для Конгрегації поширення віри була підготовка унійного клиру для виконання його місії¹⁷². Заради цього, власне, й мусили “відчиняти свої двері” папські колегії, яких для уніатських студентів було аж три:

- А) римська;
- Б) габсбурзька;
- В) річпосполитська;

Підкреслено, що до повноважень папського нунція у Варшаві також входив нагляд за забезпеченістю місцями саме “руських” унійних учнів та сповіщати про це надалі митрополита. Даний момент був доволі важливий, як показує практика, умови вступу для уніатів в річпосполитські колегії були доволі непростими, адже існувала обмежена кількість місць, і, до того ж, ректори ускладнювали сам процес. Ця поведінка, звичайно, різко контрастувала з римськими настроями в кардинальських колах, де більшість все ж таки підтримували ідею створення окремої уніатської колегії на руських землях Речі Посполитої, однак мали серйозні побоювання щодо її реалізації¹⁷³. Дивлячись на це, той же Й. Вельямин-Рутський відкрито був незадоволений освітньою реформою щодо уніатського клиру закордоном.

Звичайно, найбільшою шаною відзначалась саме Грецька колегія у Римі, адже вона відбирала високі кадри, представників, які мали в майбутньому слугувати для потреб Київської унійної митрополії (не виключено, що на митрополичих посадах). Однак заради цього потрібно було володіти італійською мовою, тому таких вихованців було не багато. Окремо була споруджена колегія самої Конгрегації поширення віри¹⁷⁴. Що ж до польських колегій, які були засновані єзуїтами, то напрошується висновок,

¹⁷² Archiepiscopus Smolenscensis Leo Kreuzer implorat protectionem Secretarii Propagandae Fidei in causa bonorum ablatorum // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*. — Vol. I: 1600–1640..., P. 123.

¹⁷³ Cardinalis Antonius Barberini Methodio Terleckyj, de itinere et reditu ad Valachos, de Alumnis Romam mittendis et de Hospitio SS. Sergii et Bacchi // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*. — Vol. II: 1641–1664..., P. 54.

¹⁷⁴ Epistola Nuntii Viennensis ad S. Congr. de Propaganda Fidei, petentis nomine episcopi Agriensis, Georgii Lippay, admissionem duorum alumnorum Ruthenorum in Collegium Graecorum // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*. — Vol. I: 1600–1640..., P. 301–302.

що нові вихованці отримували попросту католицький вплив, що в майбутньому давало змогу замислюватися про необхідність “повільної” латинізації з боку католицьких єпископів.

Характерно, що потенційна діяльність папських колегій у Речі Посполитій не викликала спочатку зацікавлення у самої Апостольської столиці. Таку поведінку легко пояснити, адже всі рішення у Речі Посполитій приймалися шляхтою, проте, звісно ж, беручи до уваги інтереси папства. Також до цього додавався козацький спротив та невелика кількість підтримки унії серед руського населення.

Важливо підкреслити, що в обидвох випадках мова, звісно, йшла про наявність самих коштів для втілення цієї “світлої” ідеї едукації майбутнього унійного духовенства¹⁷⁵. Власне, у першому випадку католицьким ректорам було необхідне додаткове фінансування для майбутніх студентів, а отримати його вони могли лише за допомоги королівської скарбниці та шляхетської/магнатської ласки. Так як жодна сторона в більшості своїй не просто не була зацікавлена у вирішенні цього питання, однак мала на своїй відповідальності інші нагальні політичні потреби, то логічно, що окреме фінансування для уніатських студентів не стояло на порядку денному у Речі Посполитій. Друга причина теж була доволі проста: самі колегії (як у Варшаві, так і в Римі) були призначені на певну кількість студентів, що було помітно в самій архітектурі інституції, тому навчання додаткової кількості студентів, а тим більше їхнє поселення, виглядало все ж таки непростим майбутнім викликом. Власне, існувала окрема ідея побудови унійної семінарії у Мінську, проте це потребувало знову ж таки значних капіталовкладень, на що папський скарб не був готовим, хоча самої ідеї на майбутнє не скасовував¹⁷⁶.

Однак не лише унійні єпископи та Конгрегація продукували спільні пропозиції щодо освітнього питання очільників Унійної Церкви. Вагому роль

¹⁷⁵ Episcopus Chelmensis Secretario P.F. de rebus Ruthenis et commendat Collegium SS. Sergii et Bacchi // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*. — Vol. II: 1641–1664..., P. 65.

¹⁷⁶ Ibidem, P. 65.

відігравав також київський митрополит Йосиф Вельямин-Рутський. Зокрема, у 1626 р. у Новогрудку, на черговому єпархіяльному соборі він прагнув показати необхідність створення окремої Руської єпархіяльної унійної семінарії¹⁷⁷, а також оголосив про збір коштів. Сама мета скликання даного собору була очевидна: показати приклад світському священству, щоб вони по своїй волі долучилися до будівництва цієї семінарії, в якій самій ї мають потребу. Мотивацією ж для цього слугували слова митрополита, єпископів та ігуменів, які зобов'язалися також долучитися до цього процесу. Кошти ж мали надаватися відповідно від прибутку єпархії.

Як наслідок, в першій половині XVII ст. Конгрегація поширення віри на прохання унійних єпископів змушена була займатися питанням шкільництва клиру. Незважаючи на пропозиції створити окрему Руську унійну єпархіяльну колегію в Київській митрополії, Апостольська столиця все ж змушена була навчати майбутніх владик, а то й митрополитів у власних папських колегіях, пояснюючи це нестабільною політичною ситуацією в Речі Посполитій та в більшій мірі козацькими бунтами. Хоча, звісно, не останню роль в цьому грала й певна матеріальна неспроможність щодо забезпечення додаткових студентів, як з боку Риму, так із боку Варшави.

3.2. Характер локальних міжконфесійних відносин у листах унійних єпископів

Щойно утворившись, уніати були змушені боротись за існування власної конфесії з набагато чисельною православною паствою, духовенством та її протекторами, козацькими ватажками. Повсякденне словесне невдоволення між цими двома конфесіями нерідко доходило не тільки до відняття церковного майна з єпархій, однак також і до фізичного побиття, що супроводжувалося взаємними адміністративними та судовими витягами. Таким буденним конфронтаціям є присвячено чимало позовів до ґродських

¹⁷⁷ Конституція Новгородського єпархіяльного собору про збір коштів на відкриття єпархіяльної семінарії // Собори Київської архиєпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали..., с. 348.

книг воєводств, одним з яких, є, власне, документ, датований 1610 роком, 8 березням (м. Київ)¹⁷⁸.

Щодо даного джерела, то в першу чергу показово, що за традицією на початку міститься назва “Року Божого”, вказуючи таким чином на присутність Господа як свідка цього дійства, яке, до того ж, пов’язане із судом. Мета ж створення самого джерела доволі очевидна: змусити локальних священиків бути покірними наміснику Митрополита Київського Іпатія Потія, о. Антонію Грековичу.

При цьому тут двічі апелюється до проведення Служби Божої в церкві св. Софії Київської митрополії (див. *Додаток 2*). Однак ці дві згадки одночасно містять різне смислове навантаження. У першому випадку йдеться про нову конфесійну практику так званого “братерства”, де духовні сановники всіх рівнів можуть разом проводити Службу Божу; в другому – вже про схвалення самої угоди, свідком якої є Бог.

Відповідь самого о. Грековича надійшла аж 10 березня 1610 року, тобто на два дні пізніше від його світських противників¹⁷⁹. Намісник тут традиційно посилається на рішення королівського сейму 1609 р., яке проголосило мир між двома конфесійними колами. Він також пише, що міщан, священиків та козаків бунтують, але хто? Проте все ж наполягає, що саме ця сторона прагнула збільшити розбрат у державі. Протопів чітко вказує, що о. Потій був поставлений митрополитом зі згоди короля, а хто противиться королівському рішенню, той противиться самому королю. Водночас владика постійно твердить, що заступниками цих “попів” були саме козаки, які зустрічали на його на дорогах та залякували.

¹⁷⁸ Зізнання возного генерала Павла Гуторовича в Київському гродському суді про відмову місцевого духовенства визнавати духовну владу митрополичого намісника о. Антонія (Грековича) та взяти участь в єпархіяльному соборі Унійної Церкви в катедрі Святої Софії // *Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали...*, с. 295–296.

¹⁷⁹ Протестація генерального намісника о. Антонія (Грековича) на духовенство Києва, яке за підтримки міщан і козаків у Соборну Неділю 7 березня 1610 року перешкоджало проведенню в катедрі Святої Софії єпархіяльного собору Унійної Церкви та поширювало поголос, що о. Грекович має намір хрестити людей у «лядську віру» // *Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали...*, с. 298–299.

Також в іншому документі¹⁸⁰ міщани з духовенством докоряють представнику І. Потія у надмірному послуху папі римському. Водночас мовилося про цілковиту нездатність о. Грековича комунікувати з представниками світського елементу. Ворожість до образу Антонія Грековича додавав й той факт, що він спільно з Потієм виступав “за” запечатання церкви Святої Софії в Києві, для тих, хто не підтримує унії. Крім цього, суперечок зазнає питання Конституції, яку Потій порушив щодо обрядовості православних елементів, через що була, зрештою, написана заява до гродського суду. Після цього висловлювалася неповага відкрито також і митрополитові:

Та, мабуть, Його милість отець митрополит, за своїм першим і давнім звичаєм, бажаючи підкорити нас під свій послух, незгідний з нами й нашою релігією, і примусити нас, аби ми просили за нього Бога, не зважаючи на посполите право й на штрафи чи застави, передбачені за статутами й конституціями, (...).¹⁸¹

Аналогічний документ теж датується тим самим роком, 26 березня. Те що майже всі документи були створені писарем у м. Києві означає, що сам центр митрополії від початку став місцем боротьби уніатів з їхніми противниками. Більшість документів внесено саме в гродські книги київського воєводства, що змушує думати що кількість позовів проти Київського унійного митрополита могла бути значно більшою.

Що ж до особи самого І. Потія, то писалось, що він зумів скористатися моментом, вибираючи слушну нагоду, коли православне духовництво мало свої традиційні служіння у храмі св. Софії. Цікаво, що самого Антонія Грековича, протопопа, вважали тим, хто ніколи не може бути в “їхній

¹⁸⁰ Протестація в Київському гродському суді київського духовенства й міщан проти генерального намісника о. Антонія (Грековича) за спробу провести в катедрі Святої Софії єпархіяльний собор Унійної Церкви та підпорядкувати їх юрисдикції митрополита Іпатія (Потія) // Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали..., с. 301–305.

¹⁸¹ Там само, с. 304.

релігії”¹⁸², і це при тому, що Унійна Церква передбачала саме збереження традиції давнього візантійського обряду.

Таким чином різкий контраст між цими двома конфесіями дійсно був, і в більшості виходив саме з православної сторони. Звісно, певну роль грав і етнічний фактор конфесій. Кожна сторона намагалась зайняти позицію ображеного: о. Грекович жалівся на принципове непорозуміння з православними, православні – на жорсткі дії першого заради примусу їх до прийняття унії. Важливо, що тут православне духовенство від власного імені відмовляється від співпраці з козаками, що “у наших [їхніх – ред. М. Д.] думках ніколи не було і немає”¹⁸³.

Те що характер Потія щодо захисту унії був доволі показовий свідчить те, що одразу він сам написав протестацію на свій та генерального намісника захисти, тим самим виступивши від імені всього уніатства¹⁸⁴. Прикметно, що даний позов був доволі запізнлим, адже датується аж двадцятим серпням (м. Володимир). Потій здебільшого посилається на співпрацю православних з козаками, говорячи що його намісник нічого не порушував. Навпаки, останні прагнули навіть завдати шкоди здоров’ю Антонія Грековича. До речі, докази Потія набагато переконливі, ніж самих православних, пославшись на листи від козацьких ватажків, які отримував о. Грекович.

Зрештою, 26 вересня 1610 року був написаний ще один документ, де вказувалося, що владики Грекович, власне, запросив православних на службу в церкву св. Софії, а ті його “не так зрозуміли”. Про це пише сам король Сигізмунд III наступного року¹⁸⁵. Монарх, зокрема, звинувачував київське духовенство та магістрат за те, що не пошанували наступника самого

¹⁸² Там само, с. 305.

¹⁸³ Там само, с. 306.

¹⁸⁴ Протестація у Володимирському гродському суді митрополита Іпатія (Потія) проти місцевого духовенства й міщан за непокору владі його генерального намісника Антонія (Грековича) й погрози з боку козаків, а також обмови уніатів, що ті нібито не дозволяють проводити у катедрі Святої Софії єпархіяльні собори // Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали..., с. 308–311.

¹⁸⁵ Позов Жигимонта III магістратові та міщанам м. Києва на королівський задвірний суд з унійним митрополитом Іпатієм (Потієм) за скаргою видубецького ігумена о. Антонія (Грековича), духовну владу якого місцеве духовенство відмовилося визнати під час єпархіяльного собору 1610 року, підбуривши проти нього міщан і запорозьких козаків // Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали..., с. 323–324.

митрополита Потія та не захотіли мати з ним святкову службу. Бажання Антонія Грековича відправляти службу в Києві було названо “пастирським обов’язком”, чому не слід було противитись. Водночас король був добре проінформований, що через спротив о. Грекович був змушений сам відправляти службу й, до того ж, зазнав козацького нападу. Тому версія представників руського закону про те, що вони мали нічого спільного з козаками та не хотіли щось чинити з А. Грековичем виглядає сфабрикованою, додаючи те, що А. Грекович прибув до Києва один. При цьому також характерно, що міщани самі перші подали позов на о. Грековича, що наштотує на думку про їхній превентивний тиск, мабуть, розуміючи своє непевне становище та очікуючи майбутнього гніву короля.

Варто відзначити, що, згідно із закінченням митрополичої каденції Іпатія Потія, проблематика проведення єпархіяльних соборів поволі відходить у минуле, а на її місці виступають більш нагальні практичні питання, пов’язані насамперед із повсякденням унійної пастви. Такі зрушення почали відбуватися лиш за каденції наступного митрополита Йосифа (Вельяміна-Рутського). Свідченням цьому є документ, складений у 1619 році, 11 жовтня, в м. Новгородку¹⁸⁶. Власне, даний документ повинен був врегулювати матримоніальні суперечки, які могли виникнути щодо самого обряду вінчання.

Митрополит традиційно, як опікун та духовний пастир уніатів розпочинає привітання зі своїми прихожанами (під чиєю церковною юрисдикцією вони знаходяться) та дає їм всім і “кожному зокрема” своє власне благословення. Владика коротко дає власний звіт щодо проведення шлюбних практик у Київській унійній єпархії. Насамперед о. Рутський закликає до законного шлюбу, де мають бути присутні священник та свідки. Водночас він усвідомлює, що виконання цієї постанови буде цілком залежати і від пастирської роботи місцевих парохів, тому у разі спротиву та вчинення

¹⁸⁶ Конституція Новгородського єпархіяльного собору 1619 року «Про вінчання» // Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали..., с. 332.

на свій лад таких парафіян, закликає до покарання не тільки “фальшиве подружжя”, але й пароха також.

Цікаво, що Й. Вельяміна-Рутського самого згодом не оминула доля його колишнього попередника. Адже йому згодом було відмовлено щодо проведення єпархіального собору з боку мінських міщан та магістрату, що було викладено у протестації¹⁸⁷ 1620 року, 1 квітня. Власне, невдоволення було проведене почасти й тим, що митрополит 16 січня уже проводив аналогічний собор з руським духівництвом, де закликав переходити в унію. Усі ці закиди традиційно були записані у мінських гродських книгах. Православні сановники чітко вказали в документі, що унія є їм чужа, адже, по-перше, суперечить трактуванню вчення Святих Отців, а, по-друге, прийняття буде суперечити їхньому конфесійному сумлінню.

Власне, починаючи з 20-х років XVII ст. відбувається посилення діалогу між Київською унійною митрополією та Конгрегацією поширення віри, не в останню чергу спричинене розв’язанням саме міжконфесійних проблем. Однак все ж таки потрібно розуміти також, що це було пов’язано також з тим, що Київська унійна митрополія, розвиваючись з кожним десятиліттям, зазнавала все більше утисків не тільки від всього православного загалу, додаючи ще регулярний козацький потенціал, але й містила в собі ту приховану внутрішню конфесійну проблематику, з якою щодня мусили зустрічатися унійні сановники. Як наслідок, мета даної кореспонденції швидше мала вигляд не бажання отримати чітких вказівок з боку Конгрегації, проте радше намагання відзвітувати перед Престолом св. Петра щодо поточного стану справ в єпархіях. Та й поведінка самої Конгрегації поширення віри є доволі очевидною: розуміючи, що надаючи більшу підтримку уніатам, вона в такий спосіб може призвести до ускладнення їхнього становища, послуга, яка була вельми небажаною в той час, зважаючи на різкі міжконфесійні протиріччя.

¹⁸⁷ Протестація унійного намісника Іларіона Барановича проти Мінського магістрату й міщан за спротив київському митрополитові Йосифу (Велямину Рутському) в проведенні єпархіального собору // Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали..., с. 334–335.

Однак в період митрополичої каденції Вельямина-Рутського, який, до речі, відрізнявся доволі миролюбним характером, становище Київської унійної митрополії почало поволі стабілізуватись, даючи надію на можливість проведення виваженого полемічного діалогу задля просування своєї мети, однак за допомогою вже більш лояльних засобів. Однією з таких мотивацій є фрагмент реляції Рутського до Конгрегації поширення віри, датований 11 липня 1624 р. (м. Новогрудок)¹⁸⁸. Проте це не означає, що подібна комунікація не відбувалася й раніше, хоча швидше носила характер “пастирського повчання”. Насамперед реляція містить дані владики Рутського найперше про стан Унійної Церкви, а, крім цього, також і про участь білого духовенства в єпархіяльних соборах.

Зокрема, у даному листі-звіті митрополит принципово апелює до збереження саме грецького обряду, чого завжди й прагнули уніати. Водночас він ділиться особистим враженням від постанови чину василіян. Очільник уніатів справедливо пише, що василіяни здебільшого були тими, хто намагався розвинути унійну ідею в єпархіях завдяки власному досвіду. В більшій мірі так відбувалося через те, що “біле” духовенство було одруженим, а тому, дивлячись на обряд, можна зрозуміти, що багато чого в уніатстві їм було не дозволено саме через шлюбні рамки. Прикметно також, що Рутський свідомо переконує Конгрегацію, що унія стрімко розвивається, адже ці монахи тримають під своїм контролем уже 20 монастирів (хоча, при цьому не називаючи точного числа унійного духовництва, а тим більше самих вірян).

Цікаво, що він навіть “проливає світло” на відбір кандидатів та мотиви, якими потрібно було керуватись. Насамперед важливо було вибирати молодих людей, адже завжди існував більший шанс, що вони зможуть відмовитися від свого світського минулого. Водночас такі люди мають змогу швидко навчатися та приймати нові практики. Показово, що очільник

¹⁸⁸ Фрагмент реляції київського митрополита Йосифа (Вельямина Рутського) до Конгрегації поширення віри у Римі про стан Унійної Церкви, у т. ч. про участь світського духовенства в єпархіяльних соборах // Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали..., с. 341.

наголошує на важливості діалогу між “білим” та “чорним” духовенством, адже останні можуть дати більше користі у вивченні Слова Божого першим. Київський митрополит далі аргументує свою думку, наводячи приклад, що саме монахи закликають своїх світських колег прибувати на собори, щоб принаймні висловити свою думку на спірні питання. Що ж до унійних єпископів, то їхні повноваження полягають у висвяченні таких людей та призначення у парафіях. Важливо також, що кожен такий парох повинен бути готовим також до так званих єпископських візитацій¹⁸⁹, які регулярно мали проводитись в цілях становища парафії.

Характерно, що, дивлячись на проблематику унійного представництва у польському сенаті, то тут митрополит переконливо говорить, що парафіяльне духовенство, як того й потрібно, його цілковито одержало, проте в особах трьох русинів, що прийняли католицьке віровизнання. Хоча при цьому додає, що православні не мають й таких привілеїв. Водночас він зайвий раз підтверджує факт, що основною когортою, з якої складається, й на яку опирається Унійна Церква є саме руська шляхта, яка мала для цього хорошу освіту.

Цікаво, що в поточному році владика Вельямин-Рутський написав кардинальну іншу реляцію, де фокус “досягнень уніатства” перетворився на окреслення їхніх перешкод. Водночас сам митрополит показує особистісне ставлення до так званих соборових практик, яке є не надто надихаючим. Важливо, що він продовжує скаржитись на матеріальні труднощі, однак, які радше стосуються його самого. Хоча при цьому пише, що поки що це дозволяє йому виконувати свої обов’язки.

До того ж, очільник не приховує, що йому б хотілося побачити більшу лояльність та залученість єпископів до унійної справи. Свідченням цьому є нарікання митрополита, що, незважаючи на проведення загальних єпархіяльних соборів, єпископські ж жодного разу не відбулися після унії, у таких спосіб показавши, що мотивація єпископів щодо самої унії згасає.

¹⁸⁹ Там само, с. 342.

Можна зі свого боку припустити, що такі тенденції у руському суспільстві були пов'язані не стільки із внутрішньополітичною ситуацією на руських землях (яка, до речі, була доволі нестабільною), як із неспроможністю самої римської курії приділяти більшу увагу новоспеченій церкві через власні нагальні зовнішні проблеми (наприклад, одвічна турецька загроза та питання створення антитурецької ліги серед європейських держав). Отже, питання підтримки уніатства в якийсь момент тимчасово цілком могло відійти на другий план.

Варто відзначити, що з Конгрегацією поширення віри спілкувався не тільки київський митрополит, однак також доволі часто це робив його заступник, київський коад'ютор Рафаїл Корсак. Одним з таких свідчень є документ, датований 1630 р. у м. Жировичі¹⁹⁰. Заступник найперше звертає увагу префекта Конгрегації поширення віри Франческо Інголі на проведення соборової практики в митрополії. Він не забуває похвалитися тим, що на цей собор зібралося аж 300 священників (що на той час вважалося досить значним числом).

Окрім традиційного звіту щодо проведення так званих показових єпископських соборів, Корсак так само, як і Рутський, звертає увагу на важливості проведення єпархіяльних митрополичих соборів¹⁹¹. Незважаючи на те, що кількість священників, яка відвідала цей собор, є порівняно достатньою, проте все ж таки митрополит Корсак незадоволений тим, що Київська єпархія, дивлячись на її величину, складається з трьох частин, де також ведуться свої собори, що в свою чергу перешкоджає шляху єдності. Що ж до інших завдань, то тут розглядалися: висвячення "білого" духовенства на вакантні місця, а також прийняття до унії колишніх парохів-схизматиків, останнім, чим і хвалився коад'ютор перед Конгрегацією.

¹⁹⁰ Фрагмент донесення коад'ютора Київської митрополії Рафаїла (Корсака) префектові Конгрегації поширення віри Франческо Інголі про тогочасну соборову практику в митрополичій архієпархії // Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали..., с. 353.

¹⁹¹ Фрагмент листа коад'ютора Київської митрополії Рафаїла (Корсака) префектові Конгрегації поширення віри Франческо Інголі про особливості проведення соборів духовенства в митрополичій архієпархії // Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали..., с. 354.

Окрім вирішення локальних міжконфесійних перипетій, які в більшості точилися за володіння церковними добрами, все ж унійні єпископи мали й інші завдання для виконання, наприклад, вибір митрополита (радіше пропонування кандидатури), хоча останній мав бути, звісно, затверджений папою. Водночас вони, як суспільні проводирі, самі також могли долучатися до будівництва Київської унійної митрополії (яке в більшій мірі публічно заохочувалося), платячи необхідні для цього податки¹⁹². Характерно, що дана ініціатива не практикувалася одностайно на практиці, тому від неї швидко відмовилися. Великою популярністю також користувалося питання виховання моральної дисципліни у парохів з боку владик. Насамкінець окремо розглядалося питання щодо реформ білого та чорного духовенства.

В першій половині XVII ст. розпочалося інтенсивне листування унійних єпископів з Конгрегацією поширення віри, пояснюючи це так званою потребою в легальному захисті від усієї православної пастви, до якої на той час додавалось також козацтво. Окрім традиційних зобов'язань щодо захисту інтересів Київської унійної митрополії (до числа яких входила й місіонерська діяльність), на особистому сумлінні цих владик також поставали й різного роду локальна проблематика, пов'язана із потребами вірян, відкинення, або занедбання якої могло цілком призвести до тотальної ліквідації унії. Попри це показово, що більшість унійних владик були одноголосні у якнайшвидшому вирішенні одного доволі пріоритетного питання, а саме шкільництва духовенства, що відповідно, означало також будівництво необхідних навчальних закладів, продукування релевантної літератури та, звісно ж, проведення регулярних єпископських соборів, останнє, що мало на меті найперше об'єднати духовенство у винесенні спільного рішення щодо численних конфесійних питань у єпархіях.

¹⁹² Про пастирський податок "куниче" (катедратик) у Київській унійній митрополії у першій половині XVII ст. (див. Сковчиляс І. «Дар любові»: куниче (катедратик) у Київській митрополії XIII–XVIII століть. – Львів: Вид-во УКУ, 2013. – 160 с.).

ВИСНОВКИ

Київська унійна митрополія в першій половині XVII ст., як у внутрішньому, так і в зовнішньому становищі була доволі нестійкою. Це зумовлювалося багатьма конфесійними, політичними, соціальними та культурними чинниками. З одного боку, уніати, навіть маючи легальний протекторат зі сторони Варшавської королівської династії, змушені були самостійно протистояти православному спротиву, а з іншого, – завжди потрібно було очікувати ескалацію козацької загрози з її наслідками. Становище ускладнювалось ще й тим, що функціонування унійного клиру завжди залежало від регулярного сприяння руської католицької шляхти, а також нащадків магнатських родів.

Як наслідок, Київська унійна митрополія в той же час також опинялась у значній політичній, соціальній та культурній конфронтації, яка відбувалась між католицькими та православними колами. При цьому тут можна зустріти не тільки традиційне протистояння, але й спроби до “конфесійного діалогу” між представниками вищих церковних кіл. Однак вся справа полягала в тому, що потрібно було в той же очікувати спротив православних міщан, на їхню думку, власне самоідентичне розуміння “релігійної культури”. Хоча, не дивлячись на наявність чималого релігійного контексту, все ж потрібно розуміти, що головним рушієм цих процесів була, власне, внутрішньополітична активність польських монархів Речі Посполитої.

Показово, що на початку свого постання Київська унійна митрополія практично не мала місця в конфесійно-культурній драбині руської двоконфесійної шляхти, однак це можна назвати тимчасовим явищем. Зрештою, шляхта поступово почала долучатися до нової конфесії. Такі переконання подвоюються, дивлячись на те, що шляхта була вільною у виборі/зміні декількох конфесій на своєму життєвому шляху.

Водночас зовнішня комунікація Апостольської столиці, а найперше Київської унійної митрополії, була б неможливою без її дорадчого органу –

римської курії. Створена внаслідок гнучкої та цілісної структури, ця інституція слугувала взірцем для європейських дипломатичних дворів.

Комунікація між власними локальними представництвами зазвичай проходила у письмовій формі, за що відповідав Державний секретаріат – центральна адміністративна одиниця римської курії. Перегляд, редагування, підписання відповідних листів та інструкцій для папських легатів та нунціїв, – ці речі входили до його повсякденних повноважень. Однак вищезазначена адміністрація не була єдиною, хто представляв інтереси Риму. Власне, допоміжним органом у цьому питанні у першій половині XVII ст. виступала Конгрегація поширення віри, головні завдання якої базувались на місіонерській діяльності в державах потенційного зацікавлення Апостольського престолу. Дивлячись на переваги самої ж римської курії, то потрібно зауважити, що вона, завдяки своєму добре вибудованому центральному апарату, змогла підвищити авторитет самого папства.

З першої половини XVII ст. бере свій початок листування унійних владик з Конгрегацією поширення віри не тільки задля офіційного захисту від православних, однак в більшій мірі також і від козацтва. Окрім традиційних повноважень щодо захисту Київської унійної митрополії, єпископи писали про різного роду проблематики щодо потреб вірян. Показово, що більшість єрархів були одностайні у вирішенні одного нагального питання, а саме навчання майбутнього унійного клиру, що мало на меті будівництво відповідних навчальних закладів, написання необхідних праць та проведення регулярних єпископських соборів заради об'єднання білого духовенства.

Окрім вирішення локальних міжконфесійних труднощів (що в більшості точилися за володіння церковними добрами), все ж унійні єрархи мали й допоміжні завдання, наприклад, пропонування кандидатури митрополита. Великою популярністю також користувалася потреба виховання моральної дисципліни у парохів. Також розглядалося питання щодо реформ білого та чорного духовенства. Як наслідок, в першій половині XVII ст.

Конгрегація поширення віри на потребу єпископів займалася рядом конфесійних завдань, одним із найбільш значних було навчання унійного клиру. При цьому, незважаючи на пропозиції створити окрему Руську унійну єпархіяльну колегію в Київській митрополії, Рим все ж продовжував сприяти навчанню майбутніх єрархів у папських колегіях, аргументуючи це нестабільним політичним становищем у Речі Посполитій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Опубліковані джерела

Брехуненко В., Нагельський М. *Дванадцять листів гетьманів Війська Запорозького XVI – першої половини XVII століття з польських рукописних зібрань* // Український археографічний щорічник. — К., 2004. — Вип. 8/9. — С. 433–434.

Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали / заг. ред. та істор. нарис Ігоря Скочиляса; упоряд. Дарії Сироїд, Ігоря Скочиляса та Ірини Скочиляс. — Львів: Український католицький університет, 2022. — ссxxx + 418 с. — (Серія «Київське християнство», т. 14).

Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900). — Vol. I: 1600–1640. Collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykuj OSBM. — Romae, 1972. — 334 P.

Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900). — Vol. II: 1641–1664. Collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykuj OSBM. — Romae, 1973. — 387 P.

Relacje nuncjusów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690, wyd. Erazm Rykaczewski, t. II, Berlin–Poznań, 1864, 604 s.

Література:

1. Атаманенко В. *Острозькі та Радивили: аристократія та магнатерія XVI – початку XVII ст. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині*. Науковий збірник. Випуск 62. Матеріали краєзнавчих читань, 22 вересня 2017 року, м. Ківерці – смт. Олика. Упоряд. Г. Бондаренко, С. Войчик, А. Силюк. — Луцьк, 2017, с. 283–289.
2. Атаманенко В. *Структура Острозької волості другої половини XVI – першої половини XVII ст.* // Міжвузівський збірник наукових праць «Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України». —

Дніпропетровськ, 2004, с. 139–153.

3. Вирський Д. *Полковник Михайло Криса — малознаний герой/антигерой Козацької революції* / Д.С. Вирський // Укр. іст. журн. — 2009. — № 5. — С. 65–70.
4. Грушевський М. *Історія України-Руси. Початки Хмельниччини (1638-1648)* / Михайло Грушевський. — Нью-Йорк : Видавниче товариство "Книгоспілка, 1956. — Т. VIII. — Ч. II. — 864 С.
5. Гіль, А., Скочиляс І. *Володимирсько-Берестейська єпархія XI–XVIII століть: історичні нариси* / Анджей Гіль, Ігор Скочиляс. — Львів, 2013. — 288 с.
6. Демочко В. *Роль козацтва на чолі з П. Сагайдачним у відновленні та розвитку церковного життя в Україні в першій половині XVII ст.* Волинські історичні записки (1), 2008, pp. 29–33.
7. Діптан І. *Чинники і початок «Хмельниччини»: візія Михайла Грушевського* / І. Діптан // Сіверянський літопис. — 2015. — № 5. — С. 84–101.
8. Довбищенко М. В. *Повсякдення українського парафіяльного духовенства кінця XVI – першої половини XVII ст.* Українознавство. 2020. № 3. С. 21–40.
9. Довбищенко М. *Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI— перша половина XVII ст.)*. — К.: ПП Сергійчук М. І., 2008, 882 с.
10. Зема В. *Релігійна культура, перекладацькі практики та напучувальна література Київської митрополії // Берестейська унія (1596) в історії та історіографії: Матеріали міжнар. наук. діалогу про Берестейську унію фундації PRO ORIENTE (третя зустріч: Львів, 21–23 серпня 2006 р.) та Міжнар. наук. Симпозіуму Інституту історії Церкви Українського католицького університету «Берестейська церковна унія: перспективи наукового консенсусу в контексті національно-конфесійного дискурсу» (Львів, 24–27 серпня 2006 р.)* / за ред. Й. Марте і О. Турія. Львів 2008, с. 309–322.
11. Ковалець Т. *Стратегічний задум І. Сулими після зруйнування фортеці Кодак: спроба реконструкції* / Т. Ковалець // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. — 2013. — Вип.

676–677. - С. 53–56.

12. Коцур В. *Благодійність полково-сотенної козацької старшини середини XVII-XVIII ст. в оцінці української сучасної історіографії* / В. Коцур // Часопис української історії. – 2014. – Вип. 28. – С. 61–71.
13. Кулаковський П. *Воляни у структурі унійної церкви на землях Великого князівства Литовського (кінець XVI – перша половина XVII ст.)* / П. Кулаковський // *Ukraina Lithuanica*. – 2017. – Т. 4, с. 171–188.
14. Литвин І. *Значення Михайлівського Золотоверхого Монастиря в духовному та соціально-економічному житті України у 1620–1786 рр.* / І. В. Литвин ; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2009. – 21 с.
15. Любащенко В. *Ідейний вплив хорватського мислителя Марка Антонія де Домініса на пошуки церковного порозуміння у Київській митрополії (перша половина XVII ст.)* / В. Любащенко // *Проблеми слов'янознавства*. – 2016. – Вип. 65. – С. 42–52.
16. Маслак В. *Базова термінологія з історії Гетьманщини в сучасній польській та російській історіографії* // *Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр.* — 2014. — Вип. 25. — С. 321–340.
17. Мицик Ю. *Київський патріархат в проектах Петра Могили* // *Український історичний журнал*. - №1, 2007, с. 61–69.
18. Мицько І. *Львівські священики та вчителі останньої чверті XVI – першої третини XVII ст.* / І. Мицько // *Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні*. – Львів, 1996. – 64 С.
19. Мороз В.Р. *Мукачівський єпископ Сергій в маєтностях Острозьких І Заславських та його невідома місія в Київській митрополії першої чверті XVII ст.* // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. – Ужгород, 2020. – Вип. 2 (43). – С. 10–21.
20. Пиріг П. *Становище народних мас і визвольна боротьба на Чернігівщині в першій половині XVII століття* / П. Пиріг // *Сіверянський літопис*. — 2007. — № 5. — С. 14–27.
21. Плохий С. *Папство и Украина: политика римской курии на украинских*

землях в XVI-XVII вв. / С. Н. Плохий. – Київ: Выща школа, 1989, 223 с.

22. Приходько Ю. *Відмінності інституційного середовища країн Східної Європи від передових країн Західної Європи у XVI–XVII ст.* / Ю.О. Приходько // *Історія народного господарства та економічної думки України.* — 2009. — Вип. 42. — С. 167–181.
23. Прицак О. *Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною.* В кн.: *Український археографічний щорічник: Нова серія, вип. 2.* К., 1993, с. 179.
24. Сенік С. *Українська Церква в XVII ст.* – Ковчег // *Збірник статей з церковної історії.* – Львів, 1993. – Ч.1., с. 177–192.
25. Сковчиляс І. *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура на правовий статус* / Ігор Сковчиляс. – Львів: Вид-во УКУ, 2010. – XXIV. – 832 с.
26. Сковчиляс І. *Генеральні візитації в українсько-білоруських єпархіях Київської уніатської митрополії. 1596 – 1720 роки* // *Записки НТШ.* – Т. ССXXXVIII : *Праці історико-філософської секції.* – Львів, 1999. – С. 46–94.
27. Сковчиляс І. *Рецепція Берестейської унії у Львівській єпархії в першій половині XVII століття (спростування одного історіографічного міфу)* / Ігор Сковчиляс // *Z Kijowa do Rzymu: Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą* / Pod red. M. R. Drozdowskiego, W. Walczaka, K. Wiszowatej-Walczak. – Białystok, 2012. – S. 775–794.
28. Сковчиляс І. *Собори духовенства Холмсько-Белзької унійної єпархії XVII століття (типологія, внутрішня організація та склад учасників)* // *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. – Вип. XVII-XVIII. – Дрогобич: Коло, 2014, с. 126–142.
29. Смуток І. *Соціальна структура населення XVI – XVIII ст. на прикладі Дрогобича, Борислава, Трускавця* / І. Смуток, Л. Смуток // *Східноєвропейський історичний вісник.* – 2017. – Вип. Спец. вип.. – С. 19–25.
30. Старченко Н. *Люблінська унія як ресурс формування концепту політичного*

- "народу руського" (1569–1648 pp.)* / Н. Старченко // Український історичний журнал. 2019. — № 2. — С. 4–45.
31. Степанков В. *Еволюція козацької старшини у протоеліту (кілька міркувань дискусійного характеру)* / В. Степанков // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – 2014. – Т. 24. – С. 195–211.
32. Ткачук Р. *Твір "Sowita wina" ("Подвійна вина") митрополита Велямина Рутського в історії полемічної літератури* / Р. Ткачук // Слово і час. – 2015. – № 1. – С. 64–71.
33. Ткачук Р. Ф. *Полемічна традиція унійних письменників кінця XVI – першої половини XVII ст.: доба і постаті, текст і прототекст, риторика і поетика*. Київ: КММ, 2019, 486 с.
34. Ульяновський В. *Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків* / Василь Ульяновський. - К.: ВД "Простір", 2012. - 1370 с.: 40 іл.
35. Федорів. Ю. *Історія Церкви в Україні*. – Репринтне видання. – Львів: Свічадо, 2001, 363 с.
36. Флоря Б. *Національно-конфесійна свідомість населення Східної України в першій половині XVII століття* [Текст] : [наслідки Берестейської унії] / Б. Флоря ; пер. з рос. Марти Боянівської // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. – 1997. – С. 125–134.
37. Хинчевська-Геннель Т. *Берестейська унія в XVII ст. з польської точки зору* // Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII ст. Матеріали Других "Берестейських читань" (Львів, Дніпропетровськ, Київ, 1 – 6 лютого 1995 р.) / Ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій. – Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 1996. – 198 С. (разом з дискусією).
38. Черкасов С. *Політика релігійного конфлікту: особливості розгортання реформаційного руху в Польщі наприкінці XVI – на початку XVII ст.* [Електронний ресурс] / С. С. Черкасов // Гілея: науковий вісник. – 2018. – Вип. 135. – С. 108–113.

39. Шевченко В. *Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Руси-України доберестейського періоду*. Київ, 2002, 416 с.
40. Щербак В. О. *Формування козацької самосвідомості : (кінець XVI - перша половина XVII ст.)* / В. О. Щербак // Наукові записки НаУКМА. - 2000. - Т. 18 : Історичні науки. - С. 50–55.
41. Яковенко Н. *Київські професори за лаштунками Гадяцької угоди (про спробу перетворення Могиланської колегії на університет)* / Наталя Яковенко // Київська Академія. - 2011. - Вип. 9. - С. 5–24.
42. Bercoff G. Brogi. *Ruś, Ukraina, Ruthenia, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita, Moskwa, Rosja, Europa Środkowo-Wschodnia: o wielowarstwowości i polifunkcjonalizmie kulturowym* // Contributi italiani al XIII congresso internazionale degli slavisti / ред. А. Alberti et al. Pisa 2003, с. 325–387.
43. Chynczewska-Hennel T. *Nuncjusz i król: nuncjatura Maria Filonardiego w Rzeczypospolitej 1636-1643*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2006, 358 s.
44. Duda P. *Aktywność dyplomacji papieskiej podczas konfliktu turecko-tatarskiego z lat 1624-1625* // Dyplomacja papieska wobec Rzeczypospolitej / Red. Wojciech Walczak. Białystok: Uniwersytet Śląski, 2016, s. 87–107.
45. Duda P. *Nuncjatura apostolska w Warszawie i w Wiedniu wobec elekcji Władysława IV Wazy : przyczynek do badań nad czwartym "interregnum"* // "Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku : o znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami" / Red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016, s. 257–278.
46. Gil A. *Chelmska diecezja unicka 1596 – 1810. Dzieje i organizacja*. – Lublin, 2005, 337 s.
47. Guilday P. *The Sacred Congregation de Propaganda Fide (1622–1922)* // *The Catholic Historical Review* / Catholic University of America Press. Jan., 1921, Vol. 6, No. 4 (Jan., 1921), pp. 478–494.

48. Hornowa E., *Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi halickiej w latach 1590–1648*, Opole 1963, 385 s.
49. Infelise M. Roman avvisi: information and politics in the seventeenth century // *Court and Politics in Papal Rome 1492-1700* / Ed. by Gianvittorio Signorotto. Cambridge University Press, 2002, pp. 212–228.
50. Jones M. P. Celebrating New Saints in Rome and across the Globe // *A Companion to Early Modern Rome, 1492–1692* / Edited by Pamela M. Jones, Barbara Wisch and Simon Ditchfield. Brill: Brill's companions to European history. Volume 17. 2019, pp. 148–166.
51. Kempa T. *Ku jedności między unitami a prawosławnymi w Rzeczypospolitej – rozmowy w Kijowie w 1623 roku*, [w]: *Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII–XIX wieku*, red. A. Gil, Lublin 2009, s. 185–204.
52. Kudinov Yu. M. *Political culture of Ukrainian early modern society in North American researchers of second part of XX – on beginning of XXI cc.* / Yu. M. Kudinov // *Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ. – №3–4, 2014. – С. 36–45.*
53. Kulakovskiy P., Zayats A. *Сеймик волинського воєводства 1621 року*. In: Kargol, Tomasz and Michałowski, Witalij (eds.), *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej*. Kijów: Wydawnictwo Tempora, 2022. p. 37–75.
54. Kuncewicz Jozafat // *Polski Słownik Biograficzny*. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo PAN, 1971. – T. XVI. – S. 181–182.
55. Latacz E., Bałaban J., h. Korczak, [w]: *Polski Słownik Biograficzny*, t. I, Kraków 1935, s. 250–252.
56. Litwin H. *Chwała Północy. Rzeczpospolita w europejskiej polityce Stolicy Apostolskiej w pierwszej połowie XVII wieku (1599–1648)*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2018, 332 s.
57. Menniti A. I. *The Secretariat of State as the pope`s special ministry* // *Court and Politics in Papal Rome 1492-1700* / Ed. by Gianvittorio Signorotto. Cambridge

University Press, 2002, pp. 132–157.

58. Nagielski M. *Kandydata Aleksandra Sokołowskiego na biskupstwo kijowskie w świetle dokumentów nuncjatury Honorato Viscontiego* // *Nuncjatura Apostolska w Rzeczypospolitej* / Red. T. Chynczewska-Hennel, K. Wiszowata-Walczak. Białystok, 2012, s. 253–271.
59. Niesiecki K., 1841. *Herbarz polski*, t. 8, Lipsk, 652 c.
60. Osborne T. *Diplomatic Culture in Early Modern Age // A Companion to Early Modern Rome, 1492–1692* / Edited by Pamela M. Jones, Barbara Wisch and Simon Ditchfield. Brill: Brill's companions to European history. Volume 17. 2019, p. 60–74.
61. Osiecka-Samsonowicz H. *Akta nuncjatury apostolskiej jako ważne źródło do badań nad dziejami polskiej sztuki i kultury w XVII wieku* // *Nuncjatura Apostolska w Rzeczypospolitej* / Red. Chynczewska-Hennel T., Wiszowata-Walczak. Białystok, 2012, s. 281–291.
62. Pattenden M. *The Roman Curia // A Companion to Early Modern Rome, 1492–1692* / Edited by Pamela M. Jones, Barbara Wisch and Simon Ditchfield. Brill: Brill's companions to European history. Volume 17. 2019, pp. 44–59.
63. Poncet O. *The cardinal-protectors of the crowns in the roman curia during the first half of the seventeenth century: the case of France* // *Court and Politics in Papal Rome 1492-1700* / Ed. by Gianvittorio Signorotto. Cambridge University Press, 2002, pp. 158–176.
64. Pritsak O. *Concerning The Union of Hadjac (1658)* / Omeljan Pritsak // *HUS*. – 1978. – June. – Vol. 2. – № 1. – P. 116–118.
65. Pryshlak M. O. *Between Poland and the Ukraine: The Dilemma of Adam Kysil 1600–1653*. By Frank E. Sysyn. Harvard Ukrainian Research Institute, Monograph Series Cambridge: HURI, 1985. Pp. xvii, 406. Distributed by Harvard University Press / Maria O. Pryshlak // *Slavic Review*. – 1988. – Autumn. – Vol. 47. – № 3. – P. 563–564.
66. Przybyszewska-Jarmińska B. *Relacje nuncjuszy w Polsce w XVI–XVII wieku – źródło do badań historii muzyki* // *Nuncjatura Apostolska w Rzeczypospolitej* /

- Red. Chynczewska-Hennel T., Wiszowata-Walczak. Białystok, 2012, s. 273–280.
67. Riccardi L. *An outline of Vatican diplomacy in the early modern age* // Politics and Diplomacy in early modern Italy: the structure of diplomatic practice, 1450-1800 / Edited by Frigo D; translated Belton A. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 95–108.
68. Rosa M. The “world’s theatre”: the court of Rome and politics in the first half of the seventeenth century // Court and Politics in Papal Rome 1492-1700 / Ed. by Gianvittorio Signorotto. Cambridge University Press, 2002, pp. 78–98.
69. Sanfilippo M. Discovering migration in the seventeenth century: Propaganda Fide, the Holy Office, and foreigners, in Luke Wadding, the Irish Franciscans, and Global Catholicism, ed. by Matteo Binasco, New York-London, Routledge, 2020, pp. 61–76.
70. Sulowska Z. *Działalność nuncjusza Viscontiego w Polsce (1630-1635)* // Roczniki humanistyczne: prace z historii / Towarzystwo naukowe katolickiego uniwersytetu lubelskiego. Vol. IX. № 4. Lublin, 1960, s. 32–97.
71. Sysyn F. *The Formation of Modern Ukrainian Religious Culture: The Sixteenth and Seventeenth Centuries* // Religion and Nation in Modern Ukraine. Edmonton – Toronto 2003, pp. 1–22.
72. Visgelia M. A. Factions in the sacred college in the sixteenth and seventeenth centuries // Court and Politics in Papal Rome 1492-1700 / Ed. by Gianvittorio Signorotto. Cambridge University Press, 2002, pp. 99–131.

Онлайн-ресурси:

73. Довбищенко М. *Берестейська унія 1596 р.: здобутки та втрачені перспективи* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://youtu.be/e0e0vdxflx0> (03.02.2023).
74. Мицик Ю.А. БІСКУП [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2003. – 688 с.: іл.. – Режим доступу:

<http://www.history.org.ua/?termin=Biskup> (1.05.2023).

75. Скочиляс І. *Розмова про Берестейську Унію* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://youtu.be/SaBdbP7Ojlg> (03.02.2023).

ДОДАТКИ

Додаток №1

На цифровій ілюстрації показано храмовий комплекс Успенської церкви (м. Львів)

джерело – Фотографії старого Львова. *Храмовий комплекс Успенської церкви в серці середньовічного Львова* (відео) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://photo-lviv.in.ua/hramovyj-kompleks-uspenskojji-tserkvy-v-sertsj-serednovichnoho-lvova-video/>

(29.05.2023).

на даній ілюстрації зображений Софіївський собор (м. Київ)

Автор – А. ван Вестерфельд (1651 р.)

джерело – Собори Київської архієпархії XV–XVIII століть: документи і матеріали / заг. ред. та істор. нарис Ігоря Скочиліяса; упоряд. Дарії Сироїд, Ігоря Скочиліяса та Ірини Скочиліяс. – Львів: Український католицький університет, 2022. – ссxxx + 418 с. – (Серія «Київське християнство», т. 14), с. 303.